

Branko PAVLICA¹

UDK:331.556.4(497.1+430)
Bibliid 0025-8555,57(2005)
Vol. LVII, br. 1-2, pp. 121-158
Izvorni naučni rad
Januar 2005.

MIGRACIJE IZ JUGOSLAVIJE U NEMAČKU – MIGRANTI, EMIGRANTI, IZBEGLICE, AZILANTI

ABSTRACT

The article analyses migrations from Yugoslavia to FR Germany since XIX century till the present days. It gives a survey of general characteristics of the Yugoslav migration population, the historical and current international legal frameworks and the status position of numerous refugees and asylum-seekers from Yugoslavia in FR Germany. The paper also deals with the issue of extradition of war criminals in Yugoslav-German relations in the period after World War II.

1. Istorijski pristup

a. Jugoslovenski radnici u Nemačkoj do Drugog svetskog rata

Volja istaći i činjenicu da je u Nemačkoj bilo nekoliko desetina hiljada jugoslovenskih građana. Naime, krajem XIX veka “veće grupe Slovenaca i Hrvata našle su se u rudnicima rajnske oblasti”.² Pred prvi svetski rat, u rudarstvu i teškoj industriji rajnsko-vestfalske oblasti, radilo je oko 60.000 lica iz jugoslovenskih zemalja.³ Prilikom posete Milana Stojadinovića Nemačkoj, u januaru 1938. godine, u nemačkoj štampi se ističe da u Rurskoj

-
- 1 Dr Branko Pavlica, viši naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.
 - 2 Dr Vladimir Grečić, *Savremene migracije radne snage u Evropi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1975, str. 194.
 - 3 A. D., Naši u Nemačkoj, *Jubilarni zbornik života i rada Kraljevine SHS 1918-1928*, Beograd, 1929, knjiga II, str. 775-776.; L. Trnjegorski navodi da je "od ukupno 1.113.500 građana izvan

oblasti živi oko 40.000 jugoslovenskih državljana, "mahom rudarskih radnika". Mnogi od njih već kroz tri generacije žive u ovoj oblasti.⁴

Ovo jugoslovensko stanovništvo, koje živi u rajnsko-vestfalskoj industrijskoj oblasti, "poznato je u Jugoslaviji pod imenom "Westfalische Slowenen (Vestfalski Slovenci)", ali "nisu svi Slovenci i ne žive svi u Vestfaliji". Njihov dolazak u ovo područje započinje "devedesetih godina XX veka" – uzima se da prvi kolonisti... u području između Hama i Duisburga dolaze 1883-1884. godine."

Dr Ljubomir St. Kosier navodi da tri četvrtine "vestfalskih Slovenaca" u Nemačkoj čine Slovenci iz današnje (tadašnje) Slovenije ("der Draubanschaft Jugoslawiens"), naročito iz područja "Trbowlje-Jesenitze". Ostatak od jedne četvrtine čine Slovenci iz kranjskog i štajerskog dela, Austrije, iz područja koja graniče sa Italijom, ali ima i Hrvata iz Zagorja, a i Srba iz Bosne.⁵

Najveće "jugoslovenske kolonije u rajnsko-vestfalskom industrijskom području su sledeće: (Die grossten südslawischen Siedlungen im rheinisch-westfalischen Industriegebiet sind folgende): Gladbeck (1450 Sudsiawen), Hamborn (1330), Meerbeck (975), Hoscneide (780), Lintfort (610), Osterfeld (428), Recklinghausen (220), Oberhausen (300), Westhofen (290), Ferner sind noch bekannt: Ahien, Buer, Berge-Borbeck, Berghausen, Bertlich, Bramauer, Bergkamen, Borbeck, Bottrop, Boy, Brauch, Bovinhausen, Deiwig, Dorstfeld, Erie, Essen, Erkenschwik, Eving, Fintrop, Gelsenkirchen, Gerthe, Hassel, Hamborn-Marcloh, Holthausen, Habingrost, Horst, Horstmar, Herringen, Hordel, Ickern, Karnap, Kirchlinde, König – Ludwig, Krey, Lintfort, Lunen, Loheberg, Merten, Marl, Radbod, Rauxel, Runte, Rohlinghausen, Sodingen, Sterkrade, Stoppenberg, Suderwih, Schonebeck, Unse, Fritz, Vorderort, Westerholt, Wischerhofen.⁶

granica Jugoslavije u Nemačkoj bilo 50.000 jugoslovenskih iseljenika". Lazar Trnjegorski, *Jugoslovenske manjine u inostranstvu*, Beograd, 1938, str. 8.

4 Najzad, poseta g. dr Stojadinovića u Rurskoj oblasti pružila je priliku za manifestovanje nacionalne svesti mnogobrojne jugoslovenske kolonije u Ruru. U Rurskoj oblasti živi oko 40.000 naših sunarodnika. Jugoslovenska kolonija u Esenu i Diseldorfu priredila je Stojadinoviću srdačan doček. Citirano po: *Politika*, 21. I 1938.

5 Ljubomir St. Kosier, Die Slowenen in Rheinland-Westfalen, in: *Grossdeutsch Ind und Jugoslawien*, Wien-Leipzig, 1939, s. 90-91.

6 Ibid, s. 93.

"U Nemačkoj postoji naša kolonija u Vestfalsko-Rajnskoj oblasti. Pre rata u Nemačku su se uveliko iseljavali naši radnici iz Slovenačke i Like. Na svršetku rata bilo je u vestfalskim rudnicima oko 60.000 naših ljudi. Za vreme okupacije Rura ti su iseljenici dospeli u težak položaj. Zbog toga je otvoren naš konzulat u Diseldorfu. Ministarstvo Socijalne politike davalo je svakom potrebne putne troškove za povratak u zemlju. Ali naši radnici su i dalje ostajali u Nemačkoj ili prelazili u Francusku i Belgiju. Statistika Nemačkog Ministarstva rada beleži ukupno oko 6.000 naših radnika. Ova cifra je mnogo veća, kad se uzme u obzir da nemačke

Interesantna je i činjenica da su tokom sezone poljoprivrednih radova u Nemačku odlazili jugoslovenski državljani na privremeni rad. Njihov radnosocijalni status, kao i broj "iz godine u godinu" regulisan je na nivou dogovora između berlinske "Nemačke radničke centrale" i beogradskog "Centralnog odbora za posredovanje rada i Javne berze rada".

Još je. 15. XII 1928. zaključen bilateralni ugovor u oblasti regulisanja radnopravnog položaja jugoslovenskih poljoprivrednih sezonskih radnika u Nemačkoj.⁷

Na primer, 1930. godine u Nemačku odlazi na privremeni rad 3.186 lica, a 1937. oko 5.000, mada je "taj broj bio i veći, jer, srpsko-hrvatsko-slovenački poljoprivredni sezonski radnici... i bez pasoša odlaze, te se ilegalno zapošljavaju"... (a što ostaje "statistički nepoznato").⁸

Članom 1. Sporazuma između Vlade Kraljevine SHS i Vlade Nemačke države o srpsko-hrvatsko-slovenačkim poljoprivrednim sezonskim radnicima se ističe: "Seljenje srpsko-hrvatskih-slovenačkih poljoprivrednih radnika ima sezonski karakter". 2. Vrbovanje, posredovanje i angažovanje srpsko-hrvatsko-slovenačkih sezonskih radnika obavljaju, po pravilu, sa nemačke strane, Nemačka Radnička Centrala, a sa srpsko-hrvatsko-slovenačke strane, Centralni Odbor za Posredovanje Rada i Javne Berze Rada".⁹

Ili, članom 1. Ugovora između Kraljevine SHS i Nemačke Države o socijalnom radu, navodi se: "Srpsko-hrvatsko-slovenački državljani u Nemačkoj i nemački državljani u Kraljevini SHS izjednačuju se sa domaćim radnicima odnosno nameštenicima u pogledu primanja koja proističu iz osiguranja za slučajeve: bolesti, nesreće, iznemoglosti, srpsko-hrvatsko-slovenačkog penzionog osiguranja nameštenika" i nemačkog osiguranja nameštenika, srpsko-hrvatsko-slovenačkog osiguranja rudara kod bratinskih blagajna i nemačkog osiguranja rudara.¹⁰

vlasti smatraju mnoge naše podanike još uvek za austrijske podanike. Ova kolonija ima dva društva: Svezu Slov.-Kat. Društava i Društvo Jugoslovenskih Potpornih Društava. Sveza je po broju organizovanih članova vrlo jaka organizacija. Osnovana je na verskoj osnovi i u poslednje je vreme dosta aktivna u prosvetnom i kulturnom radu, ali se malo brine o socijalnim problemima. Druga je organizacija mnogo slabija po broju članova, a bavi se socijalnim problemima. Citirano po: A. D., Naši u Nemačkoj, *Jubilarni zbornik života i rada Kraljevine SHS 1918-1928*, knjiga II, Beograd, 1929, str. 776.

7 *Službene novine Kraljevine SHS*, 1929, br. 229 – XCIII, str. 1838.

8 Vidi: Sporazum između Vlade Kraljevine SHS i Vlade Nemačke države o srpsko-hrvatsko-slovenačkim poljoprivrednim sezonskim radnicima, Berlin, 15. XII 1928, *Službene novine*, 1929, br. 220 -XCIII, str. 1835-1849.

9 *Službene novine*, 1937, br. 239-LXXII, str. 1673.

10 *Službene novine*, 1929, br. 229-XCIII, str. 1835.

b. Izbeglice i raseljena lica posle Drugog svetskog rata

Neposredno po završetku Drugog svetskog rata postavljalo se pitanje izbeglica i raseljenih lica. Prema podacima UNRE bilo ih je oko 12 miliona. Među tom milionskom masom raseljenih lica nalazilo se i nekoliko stotina hiljada Jugoslovena. Bili su to "naši sunarodnici: ratni zarobljenici, prisilno odvedeni radnici, internirci, politički krivci, čitavo stanovništvo deportirano iz naših krajeva koje je okupator bio pripojio svojoj teritoriji, zatim lica koja su po ugovoru, do kojeg je najčešće dolazilo posrednom prinudom, odlazila na rad u Nemačku ili u zemlje pod nemačkom okupacijom."¹¹

Prema podacima Državne komisije FNRJ za utvrđivanje ratne štete u Nemačkoj je do kraja rata bilo 170.000 jugoslovenskih ratnih zarobljenika. U Nemačku i druge evropske zemlje koje su bile pod nemačkom okupacijom internirano je 320.000 Jugoslovena. Prisilno je odvedeno na rad u Nemačku ili je bilo angažovano na privrednim objektima u našoj zemlji koje je koristila Nemačka oko 270.000 lica. Prinudno je raseljeno 350.000 lica.¹²

"Pronaći i prikupiti preživle, ukazati im najhitniju pomoć i omogućiti im da se što pre vrate svom narodu i svojim porodicama" – bio je zadatak Državne komisije FNRJ za repatrijaciju.¹³

Dakle, pri Ministarstvu za socijalnu politiku formirana je Državna komisija za repatrijaciju ratnih zarobljenika, prisilno odvedenih radnika, interniraca, osuđenika i drugih, koje je okupator odveo iz Jugoslavije.

Utvrđeni su i pravni osnovi njenog rada – donošenjem Uredbe i Pravilnika o izvršenju Uredbe o organizaciji službe za repatrijaciju. Prema čl. 3. Uredbe zadaci Državne komisije za repatrijaciju su bili: (1) održavanje veza sa inostranim nadležnim vlastima i ustanovama u svrhu povratka naših repatriiraca; (2) organizovanje povratka u inostranstvu putem naših predstavništava i u saradnji sa međunarodnim organizacijama stvorenim u tu svrhu; (3) organizovanje povratka na području naše države putem Štaba za repatrijaciju i posebnih

11 Pravilnik o izvršenju Uredbe o organizaciji službe za repatrijaciju ratnih zarobljenika, prisilno odvedenih radnika, interniraca itd., *Službeni list DFJ*, 1945. br. 38. str. 321.

12 Nacistička Nemačka je "brutalno koristila jugoslovenski ljudski potencijal" na različite načine. Broj Jugoslovena – zarobljenika, interniraca, prinudno raseljenih ili odvedenih na rad, koji su uključeni u nemačku privredu, potpuno ili delimično onesposobljeni za dalji rad ili kojima je uništen ljudski život, teško je bilo utvrditi. Milenko Milić, Plansko i nasilno raseljavanje Jugoslovena tokom Drugog svetskog rata, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, 1964, br. 3, str. 414; Nikola Živković, *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u drugom svetskom ratu*, Beograd, 1975, str. 265; B. Banović, Izvoz radne snage i deportacija stanovništva sa teritorije NDH u toku II sv. rata, *Putevi revolucije*, 1963, br. 1-2, str. 379.

13 Izjava šefa Štaba za repatrijaciju Petra Kleuta, *Politika*, 6. X 1945, str. 4.

organa; (4) centralno vođenje evidencije o vraćanju repatriiraca; i (5) organizovanje prihvata i povratka stranih državljana.¹⁴

Međutim, repatrijaciju jugoslovenskih raseljenih lica i izbeglica sprečavali su pripadnici kvislinga, izdajnika i ratnih zločinaca. Takođe, i okupacione vlasti u Nemačkoj, Austriji, kao i italijanske vlasti ometali su njihov povratak: prvo, time što su tolerisale antijugoslovensku aktivnost ovih kvislinških formacija, i drugo, sprovodeći diskriminaciju između zarobljenika i deportiraca iz Jugoslavije i zarobljenika i deportiraca iz drugih zemalja.¹⁵

Relevantna je istorijska činjenica da su u logorima za raseljena lica i izbeglice u Italiji, okupacionim zonama Nemačke i Austrije glavnu reč vodili pripadnici kvislinških vojnih formacija, među kojima su najbrojniji bili ustaše i četnici. "O izdajničkom i zločinačkom radu ustaša, četnika, belogardista, Ljotićevaca, muslimana-esesovaca, na čelu sa Pavelićem, Nedićem, Rupnikom, Ljotićem i drugim izdajnicima i kvislinzima" – govorio je pred Humanitarnim komitetom Skupštine OUN u Londonu 30. I 1946. godine dr Aleš Bebler: "Svi ovi izdajnici i zločinci borili su se u redovima nemačkih oružanih snaga protiv sopstvenog naroda.. i (oni) su pod zaštitom i uz pomoć okupatora pobjegli iz svoje zemlje i samim tim se našli u nekom tobožnjem položaju izbeglica.."¹⁶ U stvari, njihova "aktivnost" se svodila – kako je navedeno u jugoslovenskom memorandumu koji je podnet na zasedanju GS OUN 15. XII 1946. godine – na "sprečavanje repatrijacije zastrašivanjem onih koji zahtevaju da se vrate u svoju zemlju".¹⁷ Nastojanja Jugoslavije, SSSR i drugih istočnoevropskih zemalja da se ovakvo stanje u logorima za raseljena lica i izbeglice prevaziđe, s jedne strane, a upornost zapadnih sila da se održi (priznavanjem ratnih zločinaca kao izbeglica, tolerisanje njihove aktivnosti i vojnog organizovanja u logorima pod vođstvom njihovih ratnih komandanata u bivšim kvislinškim armijama) bilo je aktuelno pitanje na mnogobrojnim zasedanjima GS (ili njenih pojedinih komiteta OUN. Krajem novembra 1946. godine na zasedanju GS OUN, kada je i formirana Međunarodna organizacija za izbeglice i raseljena lica, jugoslovenska delegacija je podnela rezoluciju o poboljšavanju rada na terenu u pogledu rešavanja pitanja izbeglica i rasel-

14 Vidi: *Službeni list DFJ*, 1945, br. 30, str. 408.

15 Vidi: Većina raseljenih lica i izbeglica bila je sprečena da se vrati u svoje zemlje – Izjavio jugoslovenski delegat dr Milan Bartoš na plenarnoj sednici GS OUN 18. XII 1946, *Politika*, 19. XII 1946.

16 Vidi: Govor člana jugoslovenske delegacije dr Aleša Beblera na sednici Humanitarnog komiteta Skupštine OUN u Londonu 30. I 1946, *Politika*, 31. I 1946.

17 Vidi: Osnivanje nove Međunarodne organizacije za izbeglice, Jugoslovenski memorandum iznosi nepobitne dokaze o fašističkoj delatnosti izdajnika i kolaboracionista po logorima za raseljena lica, *Politika*, 16. XII 1946.

jenih lica. Jugoslovenska rezolucija preporučuje svim zainteresovanim državama da po logorima raspuste vojne i slične organizacije, da se izdvoje svi oni koji primenjuju teror ili nagovaraju druge da upotrebljavaju nasilje prema logorašima kako bi ih naterali da rade protiv interesa svoje zemlje iz koje su pobešli. U jugoslovenskoj rezoluciji se, takođe, poziva "Generalna skupština OUN da donese odluku da se po logorima za raseljena lica pristupi savesnom izdvajanju ratnih zločinaca, kolaboracionista i izdajnika, vodeći pri tom naročito računa o onima koji po logorima sprovode sistem terora i nasilja nad ljudima. U 3. tački jugoslovenske rezolucije se preporučuje savestan rad na pronalaženju ratnih zločinaca, kolaboracionista i izdajnika, a u prvom redu onih koji sprovode teror i nasilja nad raseljenim licima, onemogućavajući na taj način repatrijaciju i kontakt delegata pojedinih savezničkih zemalja sa onim raseljenim licima koja žele da se vrate u otadžbinu."¹⁸

Do oktobra 1945. godine u zemlju je repatriirano Jugoslovena, od toga 125.000 ratnih zarobljenika, 85.000 interniraca, 80.000 radnika i 40.000 ostalih, "uglavnom preseljenih slovenačkih porodica". Prema podacima Štaba za repatrijaciju Državne komisije FNRJ "u Nemačkoj i Austriji ostaje još svega do 20.000 Jugoslovena, u Severnoj i Srednjoj Italiji oko 10.000 i u Africi (najvećim delom u Egiptu) oko 12.000. U ostalim zemljama (Francuskoj, Švajcarskoj, Belgiji itd.) postoji nekoliko neznatnih grupa čiji ukupan broj ne prelazi nekoliko hiljada."¹⁹

Uprkos svim teškoćama koje su pratile repatrijaciju, već 11. I 1946. godine ministar unutrašnjih poslova FNRJ Vlado Zečević izdao je Zvaničnu objavu o završetku repatrijacije iz Nemačke, Švedske, Norveške i Danske.²⁰

Međutim, "repatrijacija državljana FNRJ iz zemalja Nemačke i Norveške završena je tek danom 16. IV 1946. godine, pošto usled transportnih i materijalnih teškoća nije mogla biti završena prema predviđenom planu i u određenom roku."²¹ Posle toga jugoslovensko diplomatsko, odnosno vojno predstavništvo u Norveškoj, odnosno Nemačkoj objavilo je dan završetka repatrijacije, odnosno "dan od koga teče rok od dva meseca posle koga nastupaju posledice po Zakonu

18 Ibid, str. 2.

19 Izjava šefa Štaba za repatrijaciju pukovnika Petra Kleuta – Preko 330 hiljada zarobljenika, interniraca i radnika vratila se u otadžbinu, *Politika*, 6. X 1945, str. 4.

20 *Službeni list FNRJ*, 1946, br. 6, str. 40. "Posao koji je imao da se obavi bio je ogroman. U Zagrebu, Ljubijani i Novom Sadu fonirani su veliki centri za repatrijaciju, a u pograničnim oblastima Slovenije i Vojvodine i na Primorju, funkcionisalo je oko sedamdeset prihvatilišta". Tanjug: Preduzete su razne mere za zbrinjavanje iseljenika – povratnika, *Politika*, 26. XI 1950.

21 "Na osnovu člana 5. Zakona o oduzimanju državljanstva oficirima i podoficirima bivše jugoslovenske vojske, koji neće da se vrate u otadžbinu, i pripadnicima vojnih formacija koji su

o oduzimanju državljanstva oficirima i podoficirima bivše jugoslovenske vojske za lica koja ne budu dala izjavu da su spremna da se vrate u otadžbinu".²²

c. Pitanje izručivanja ratnih zločinaca u posleratnim jugoslovensko-nemačkim odnosima

Koje su to pobude i ciljevi kojima su se rukovodile američke, britanske i francuske okupacione vlasti u nemačkim zonama, odnosno SR Nemačka u vezi pružanja utočišta ratnim zločincima i odbeglim izdajnicima iz Jugoslavije?

Okupacija Nemačke od strane zapadnih sila na kraju rata, odnosno svrstavanje SR Nemačke u zapadni, kapitalistički blok, usloveli su zapadnonemačku klasnu i ideološku solidarnost i na ovom planu. Klasni obziri i interesi određivali su spoljnopolitičko odnošenje prema socijalističkoj Jugoslaviji.

Poznato je da se posle rata u SR Nemačku slila 15-milionska reka izbeglica. U njihovom sastavu bile su, pre svih, nemačke, ali i izbeglice drugih nacionalnosti. Među njima i jugoslovenski ratni zločinci, odbegli domaći izdajnici, folksdojčeri, kasnije i razni kriminalci, avanturisti. Zahvaljujući članu 5. Uredbe o priznavanju i raspodeli stranih izbeglica oni dobijaju utočište u okupacionim zonama Nemačke. Otuda njihovo učlanjivanje u brojne emigrantske, tzv. egzil organizacije. Uz to, njihova političko-propagandna aktivnost uperena protiv Jugoslavije omogućuje im da dobiju status političkih izbeglica. Pošto, zbog takve aktivnosti, postoji "mogućnost" njihovog proganjanja u domovini, oni dobijaju trajno utočište na teritoriji SR Nemačke.²³

U okupacionim zonama Nemačke i Austrije, kao i u nekim drugim zapadnoevropskim zemljama otvaraju se prihvatni logori, kroz koje prolazi "armija" jugoslovenskih emigranata. Dakle, pod maskom "raseljenih lica" utočište dobijaju i ratni zločinci, kvislinzi i drugi izdajnici (ustaško-četničke i belogardejske formacije), koji su se krajem rata zajedno sa nemačkom vojskom, a "pod komandom zloglasnog generala Damjanovića i četničkih vojvoda Đujića i Jevđovića, odnosno pod komandom ustaškog generala Matije Parca"²⁴ povlačili iz Jugoslavije. Američke i britanske vojne vlasti "omogućavale su i pomagale formiranje vojnih i otvoreno fašističkih organizacija",²⁵ koje na taj

služili okupatoru i odbegli u inostranstvo, a u saglasnosti sa Ministrom narodne odbrane, objavljujem: da je repatrijacija državljana FNRJ iz Nemačke, Švedske, Norveške i Danske završena". Službeni list FNRJ, 1946, br. 6, str. 40.

22 Rešenje o završetku repatrijacije iz Nemačke i Norveške, *Službeni list FNRJ*, 1946, br. 34, str. 386.

23 Vidi: Komentar presude Saveznog ustavnog suda SRN i Saveznog upravnog suda SRN od 28. I 1960. godine, Vojin Dimitrijević, *Utočište na teritoriji strane države – teritorijalni azil*, Beograd, 1968, str. 129.

24 Lujo Matošić, Kome služe "raseljena lica", *Trideset dana*, 1947, br. 16, str. 35-43.

25 Ibid, str. 38.

način nastavljaju svoju zločinačku i izdajničku aktivnost iz vremena rata. Kasnije, uslov za davanje političkog azila takvim licima bila je njihova javna izjava o protivljenju političkom sistemu i nihilistički odnos prema društvenom životu i vladajućem sistemu vrednosti u Jugoslaviji.

U Nemačkoj je 1945. bilo 48.000 jugoslovenskih emigranata. U britanskoj okupacionoj zoni nalazili su se sledeći logori: Ferde, Hajdanau, Lengvar-den, Lest, Ameberg, Hanover, Oberskel, Matenberg, Haste, Feldme... Na teritoriji američke okupacione zone Nemačke nalazili su se sledeći emigrantski logori: Minhen, Luitpold, Kazeme, Beblingen, Nesburg, Bad Aline i Dahau.²⁶

U logoru Darmstadt nalazila su se četiri kompletna bataljona ustaša.²⁷ Po svom vojnom ustrojstvu, disciplini, kao i ekstremnoj antijugoslovenskoj aktivnosti isticao se logor u Verdeu "sa oko 3.000 emigranata u kome se nalazila i "Komanda kraljevske jugoslovenske vojske za Nemačku i Bavarsku" pod nadzorom bivšeg generala Dimitrija Živkovića".²⁸

U ovom logoru, koji je bio vojnički organizovan oslobođeni jugoslovenski ratni zarobljenici koji nisu želeli da se vrate u zemlju, pa čak i oni, koji su to želeli ali im nije dozvoljeno, stavljeni su pod komandu tzv. "kraljevske jugoslovenske vojske". U jednoj naredbi ove komade od 20. X 1945. godine se ističe: "Bivši jugoslovenski ratni zarobljenici oslobođeni iz nemačkog ropstva i odvojeni od "otpadnika" ponovo se u svakom pogledu, kako "de jure" tako i "de fakto" smatraju kao deo mobilisanih oružanih snaga Kraljevine Jugoslavije pod vrhovnom komandom Njegovog Veličanstva kralja Petra II".²⁹

Smisao ovakvih mera sažeto je izneo dr Milan Bartoš: "Tako su "probrani" elementi dobili zaštitu okupacionih vlasti da bi se ponovo organizovali za rad protiv zakonitih narodnih vlada svojih zemalja i da bi nastavili posao koji su i ranije vršili pod upravom okupatora..".³⁰

26 Fašistički teror u logorima jugoslovenskih izbeglica i raseljenih lica u inostranstvu, *Trideset dana*, 1946, br. 5-6, str. 33-34.

27 Ibid, str. 38.

28 "U Verdeu u Nemačkoj su fašistički elementi priredili demonstrativni pomen generalu Mihailoviću. Pomenu su prisustvovali oficiri i deo vojnika bivše jugoslovenske kraljevske vojske smeštenih u tom logoru. Bili su obučeni u vojne uniforme. Pri tome su neki od njih nosili uniforme novih inostranih policijskih odreda, u koje su stupili izvesni ?jugoslovenski opozicionari?, tj. fašistički zlikovci bivšeg jugoslovenskog kralja Petra... Takav je i logor u Darmsdatu u Nemačkoj gde žandarmerija silom sprečava veliku grupu bivših jugoslovenskih ratnih zarobljenika da se vrate u otadžbinu..." Citirano po: Rad Komiteta Generalne skupštine OUN – Govor Andrije Višinskog o problemu izbeglica i raseljenih lica, *Politika*, 10. XI 1946. Vidi i: Milan Bartoš, Pitanje ratnih zločinaca, *Trideset dana*, 1947, br. 24; Govor jugoslovenskog predstavnika Save Kosanovića na plenarnoj sednici Komiteta br. 6 (za pravna pitanja) Generalne skupštine OUN, *Politika*, 13 X 1947.

29 Dr Milo Bošković, *Antijugoslovenska fašistička emigracija*, Beograd-Novı Sad, 1980, str. 262.

30 Milan Bartoš, Pitanje ratnih zločinaca, *Trideset dana*, 1947, br. 24, str: 53.

Pružanje utočišta ratnim zločincima zabranjeno je međunarodnim konvencijama. Konvencijom o statusu izbeglica određeno je da se njene odredbe "neće primenjivati na lica za koja postoje ozbiljni razlozi da se misli:

- a. da su počinila zločin protiv mira, ratni zločin ili zločin protiv čovečanstva, u smislu međunarodnih instrumenata koji su izrađeni za predviđanje odredbe o tim zločinima;
- b. da su počinila težak zločin prema međunarodnom pravu izvan zemlje koja ih je prihvatila pre nego što su u nju primljeni kao izbeglice;
- c. da su kriva za postupke koji su u suprotnosti sa ciljevima i načelima Ujedinjenih nacija".³¹

"Ali, pitanje ostataka kvistlinških formacija nije bilo rešeno ni amnestijama ni privođenjem zasluženoj kazni onih koji su lično bili krivi za krvave zločine – ističe u svom ekspozu Aleksandar Ranković još 1946. godine. I dalje, "treba imati na umu da je trebalo primeniti jedno veoma širokogrudno shvatanje kada smo hteli da u masi tih ljudi, koji su se borili protiv svoga naroda još u 1944. ili 1945. godini, gledamo ljude zavedene, jer ono što je ostalo u oružanim neprijateljskim formacijama koncem 1944. i sve do maja 1945. godine, bilo je ono najokorelije i po strogom merilu ne bi nikako spadalo u zavedene elemente. Ipak je bila primenjena vrlo široka amnestija. Na osnovu amnestije od 5. avgusta 1945. godine i naređenja Maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita od 2. III 1946. godine otpušteno je ukupno 50.519 ratnih zarobljenika, dok je u poslednje vreme amnestirano i 446 osuđenika, koji su se već nalazili na izdržavanju kazne".³²

Doduše, Zakonom koji su doneli zakonodavni odbori Saveznog veća i Veća naroda Narodne skupštine FNRJ od 23. VIII 1945. godine oduzeto je državljanstvo svim oficirima i podoficirima bivše Jugoslovenske vojske, koji neće da se vrate u domovinu i pripadnicima vojnih formacija koji su služili okupatoru i odbegli u inostranstvo.

Ovo se potvrđuje izmenjenim i dopunjenim Zakonom od 23. X 1946. godine, ali se njegovim odredbama i proširuju kategorije lica koje gube državljanstvo FNRJ. Naime, članom 1. je utvrđeno: "Svi od neprijatelja zarobljeni ili internirani aktivni ili rezervni oficiri i podoficiri bivše Jugoslovenske vojske koji odbiju da se vrate u domovinu i dobrovoljno ostanu izvan domovine, gube državljanstvo FNRJ.

Svi pripadnici raznih protivnarodnih političkih organizacija i vojničkih formacija koje su bile u službi okupatora (tzv. Jugoslovenske vojske u domovi-

31 *Dodatak Službenog lista FNRJ*, 14. VI 1960, str. 47.

32 Ekspoz Aleksandra Rankovića o unutrašnjoj politici podnet Narodnoj skupštini FNRJ 24. 1946, *Politika*, 25. 1946.

ni, četnika, ustaša, Srpske državne straže, domobrana itd.) koji su se sa područja Jugoslavije povukli zajedno s neprijateljem, s kojim su se do granice zajedno borili protiv Jugoslovenske armije i naših saveznika, i koji se sada nalaze u inozemstvu, kao i ostali pripadnici tih formacija, koji su zemlju ranije napustili, gube državljanstvo FNRJ. Isto tako, gube državljanstvo FNRJ osobe koje pobjegnu ili su pobjegli iz zemlje nakon oslobođenja".³³

Neposredno po završetku rata Državna komisija je zahtevala registrovanje skoro 5.000 glavnih ratnih zločinaca i domaćih izdajnika kod Komisije Ujedinjenih nacija za ratne zločine u Londonu. Međutim, ova Komisija je prihvatila i unela u svoje registre tek oko 2.700 ratnih zločinaca.

2. Savremene migracije iz Jugoslavije u SR Nemačku

a. Oblici migracija i kategorije migranata

Migracije radi zapošljavanja su preovlađujući tip migracije iz Jugoslavije u Nemačku do kraja devedesetih godina prošlog veka. Ovo zapošljavanje je bilo organizovano posredstvom nadležnih službi za zapošljavanje (Saveznog biroa za poslove zapošljavanja) i po osnovu zaključenih bilateralnih sporazuma sa SR Nemačkom. Ali, "migracije radi zapošljavanja odvijale su se i spontano uz neposredno angažovanje stranog poslodavca i nesigurni, a ponekad neregularni, radni i boravišni, status jugoslovenskih radnika". U razdoblju 1965-1991. godine, u razvijenim zapadnim državama – SR Nemačka, Austrija, Švajcarska, Francuska. Švedska i dr. – zaposlilo se oko 222.000 jugoslovenskih građana.

Poseban oblik zapošljavanja predstavljalo je upućivanje radnika jugoslovenskih firmi u SR Nemačku po osnovu ugovora o investicionim ulaganjima i poslovno-tehničkoj saradnji. tzv. detaširani radnici, još od 1968. godine, iako je bilateralni ugovor zaključen tek u avgustu 1988. godine.

Krajem devedesetih godina migracioni tokovi iz SR Jugoslavije u Nemačku poprimaju nove oblike i (nove) kategorije migranata. U godinama uoči jugoslovenske krize, posle raspada SFRJ i pod uticajem građanskog rata. izbeglice (i/ili) lažni azilanti traže utočište na teritoriji SR Nemačke i drugih zapadnoevropskih država. Tako se, zapravo, ekonomski migranti iz SRJ deklariraju kao izbeglice i tražioci azila: "Lažno i stvarno izbegništvo postali su jedna od mogućnosti za odlazak i zapošljavanje u inostranstvu".

Po zvaničnim nemačkim podacima, u desetogodišnjem razdoblju (1990-1999), u SR Nemačkoj je 472.888 lica sa prostora prethodne Jugoslavije zatražilo azil.

33 Zakon o potvrdi, izmjenama i dopunama Zakona o oduzimanju državljanstva oficirima i podoficirima bivše Jugoslovenske vojske, koji neće da se vrate u domovinu, i pripadnicima vojnih formacija koji su služili okupatoru i odbjegli u inozemstvo, *Službeni list FNRJ*, 1946, br. 86, str. 1073.

Ovakvi migracioni tokovi "uslovljeni" su i ulogom Nemačke u jugoslovenskoj krizi. S druge, pak, strane, oni "uslovljavaju" različite mere i akcije Banske vlade prema izbeglicama i lažnim azilantima: od pokušaja masovne repatrijacije, prisilnog proterivanja (pojedinačno, po grupama), pa do, u dva navrata, potpisivanja "sporazuma o readmisiji" (16. V 1996; 16. IX 2002).

Imajući sve u vidu, mogu se istaći sledeće kategorije jugoslovenskih migranata u SR Nemačkoj: 1) jugoslovenski radnici na privremenom radu i boravku u SR Nemačkoj – migranti "kao legalno prihvaćena populacija migrantskog porekla";³⁴ 2) skriveni ili ilegalni migranti;³⁵ 3) tražioci azila ("koji prelaze granicu moleći za status po osnovu političke diskriminacije";³⁶ 4) izbeglice u skladu sa odredbama Konvencije UN o izbeglicama iz 1951. godine.

Gledano u celini, migracije iz SR Jugoslavije u SR Nemačku/ dakle, pored klasičnih ekonomskih migranata, obuhvataju i izbeglice, tražioce azila i druga lica čije je migriranje objektivno uslovljeno "brojnim neekonomskim razlozima ili se oni lažno koriste kako bi se ostvarili ekonomski motivi koji ih faktički pokreću."³⁷

b. Jugoslovenski radnici u SR Nemačkoj

Prema podacima Saveznog biroa za poslove zapošljavanja u SR Nemačkoj se sredinom 1985. godine nalazilo 300.000 jugoslovenskih radnika. Pored njih bilo je i 312.800 članova njihovih porodica. Dakle, u SR Nemačkoj je ukupno 612.800 jugoslovenskih građana na privremenom radu i boravku. Najzad, 1990. godine u SR Nemačkoj je oko 600.000 Jugoslovena, od kojih 300.000 radnika. Prema tome, broj jugoslovenskih radnika je stabilizovan na zapadnome-mačkom tržištu. Čak je došlo i do novih tendencija u migracionim tokovima: spajanje porodica jugoslovenskih radnika dolaskom izdržavanih članova.

Prema podacima popisa iz 1991, od ukupnog broja jugoslovenskih migranata 24,9% živelo je u SR Nemačkoj, 22,5% u Austriji, 14,1% u Švajcarskoj, 7,7% u Francuskoj i 3,5% u Švedskoj, a 6,3% u SAD-u, 2,2% u Kanadi i 1,9% u Australiji.

34 Termin često citiran u tekstu kominikea Konferencije evropskih ministara nadležnih za pitanja migracija u Varšavi.

35 Vidi: Dr Vladimir Grečić, Savremene migracije u Evropi, *Međunarodna politika*, 1994, br. 1028, str. 9.

36 Dr Ljubica Srđić-Đaković. Migracije u Evropi – Konferencija evropskih ministara nadležnih za pitanja migracija, *Međunarodna politika*, 1996, br. 1050, str. 15-16.

37 Jasmin Šerif, (UNHCR), Ljudska prava i prava izbeglica, *Međunarodna politika*, 1995, br. 1039-40. str. 13-15.

Tabela 1: Ukupno stanovništvo SR Jugoslavije i njeni građani u inostranstvu

1981				1991					
	Ukupno stanovništvo	Građani u inostranstvu		Ukupno stanovništvo		Građani u inostranstvu			
		Broj	%od ukupnog stanovništva	Popisni podaci	Procena*	Popisni podaci		Procena*	
						broj	% od ukupnog stanovni.	broj	% od ukupnog stanovništva
SR Jugoslavija	9.897.986	327.287	3,3	8.733.952	10.394.026	302.490	2,9	361.452	3,5
Srbija	9.313.676	308.446	3,3	8.118.917	9.778.991	278.724	2,9	337.686	3,4
Središnji deo	5.694.464	203.421	3,6	5.745.682	5.808.906	221.421	3,8	226.295	3,9
Vojvodina	2.034.772	65.591	3,2	2.013.889	2.013.889	47.522	2,4	47.522	2,3
Kosovo i Metohija	1.584.440	39.434	2,5	359.346	1.956.196	9.781	0,5	63.869	3,3
Crna Gora	584.310	18.843	3,2	615.035	615.035	23.766	3,9	23.766	3,9

* Zbog bojkota popisa od strane dela albanskog stanovništva, podaci uključuju procenu za Kosovo i Metohiju. Izvor: Rezultati popisa stanovništva i procene Saveznog zavoda za statistiku. Iz istog izvora su i podaci u ostalim tabelama.

Tabela 2: Jugoslovenski građani na radu u SR Nemačkoj i članovi porodice koji s njima borave prema popisu iz 1981. i 1991. godine

Godina	Ukupno	Na radu	Borave kao članovi porodice
1981.	127.311	90.898	36.413
1991.	75.376	52.655	22.721

Prema rezultatima popisa stanovništva iz 1991. godine, od ukupnog broja jugoslovenskih građana na radu u inostranstvu – 302.490, u SR Nemačkoj je bilo 75.376.³⁸ Od toga broja, na privremenom radu je bilo 52.655. građana, sa 22.721. licem, koja su boravila kao članovi porodica. Po nacionalnoj pripadnosti iz SR Jugoslavije/Srbije i Crne Gore, bilo je 47.754. Srba; 1.703. Crnogoraca; 3.594. Jugoslovena; Albanaca – 719; Vlaha – 436; Mađara – 4.231; Make-donaca – 387; Muslimana – 4.816. i drugih.³⁹

38 Međutim, prema procenama ("na bazi inostranih izvora"), boravilo je 385.000. Procena – SOPEMI, 1992, 1992; Evropska konferencija o stanovništvu 1993. Navedeno prema: *Jugoslovenske spoljne migracije*, priredio dr Vladimir Grečić, Beograd, 1998, str. 192.

39 Izvor: Savezni zavod za statistiku.

Pored individualno zaposlenih radnika, počev (posebno) od 1976. u SR je bio angažovan i određen broj radnika jugoslovenskih preduzeća za izvođenje investicionih, građevinsko-montažerskih i drugih radova. Do sredine 1991. godine jugoslovenska građevinsko-montažerska operativa ima u SR Nemačkoj 9.920. detaširanih radnika, od toga "2.300 je bilo iz 60 preduzeća iz SR Jugoslavije". Dosta kasno, 24. VIII 1988. zaključen je i Sporazum između SIV-a Skupštine SFRJ i Vlade SRN o upućivanju jugoslovenskih organizacija udruženog rada iz SPRJ i zapošljavanju u SR Nemačkoj na osnovu ugovora o izvođenju radova.⁴⁰

Valja istaći, od 1991. godine obim zapošljavanja u SR Nemačkoj je znatno smanjen: 1991. -3.889; 1992. -155; 1993. -56, dok 1994. godine – "prema evidenciji o realizovanim ponudama stranih poslodavaca"⁴¹ – nije bilo novoza-poslenih radnika iz SR Jugoslavije u Nemačkoj.

Problematika faktičkog položaja jugoslovenskih radnika migranata u SR Nemačkoj – povezana sa ostvarivanjem načela jednakog tretmana sa domaćim radnicima ("ista prava pod jednakim uslovima") "regulisana" je nizom međudržavnih sporazuma; Sporazum između vlada Jugoslavije i SR Nemačke o regulisanju zapošljavanja, 12. X 1968; Sporazum između SFRJ i SRH o osiguranju u slučaju nezaposlenosti, 12. X 1968; Sporazum između SFRJ i SRN o sprovođenju Sporazuma o socijalnom obezbeđenju, 9. XI 1969; Sporazum o izmeni Sporazuma od 12. X 1968. između SFRJ i SRM o socijalnom obezbeđenju, 9. X 1974; Sporazum između SIV-a Skupštine SFRJ i Vlade SRN o upućivanju jugoslovenskih radnika organizacija udruženog rada iz SFRJ i zapošljavanju u SRN na osnovu ugovora o izvođenju radova, 24. VIII 1988; Sporazum o saradnji u oblasti profesionalne reintegracije građana SFRJ privremeno zaposlenih u SR Nemačkoj 5. V 1989. godine. Po osnovu međudržavnog sporazuma o kulturnoj i prosvetnoj saradnji sa SR Nemačkom regulisani su i uslovi vaspitanja i obrazovanja na maternjem jeziku – tzv. dopunska nastava za decu jugoslovenskih radnika u SR Nemačkoj. Značajno je i ugovorno regulisanje odnosa između Saveza sindikata Jugoslavije (SSJ) i Saveza nemačkih sindikata (DGB). Naime, pored tri bazična međudržavna sporazuma kojima se reguliše radno-pravna i socijalna zaštita jugoslovenskih radnika u SR Nemačkoj, dva nacionalna sindikata su takođe ugovorno regulisala određena pitanja. To su: Dogovor DGB i SSJ o regulisanju slobodnog vremena i rada klubova jugoslovenskih radnika u SRN, Hanover, 8. II 1975; Dogovor DGB i SSJ o informisanju jugoslovenskih radnika privremeno zaposlenih u SR Nemačkoj, Dubrovnik IX 1972; Dogovor DGB i SSJ o stručnom obrazovanju jugosloven-

40 *Službeni list SFRJ* - Međunarodni ugovori, 1989, br. 11, str. 4.

41 Izvor: *Zapošljavanje(1992-1995)*, Saveznog zavoda za tržište rada i migracije.

skih radnika koji se zapošljavaju ili su već zaposleni u SR Nemačkoj, Dubrovnik, IX 1972; Sporazum između Zajednice jugoslovenskih organizacija za obrazovanje i Berufsbildungswerk-a, obrazovne institucije DGB o saradnji na unapređivanju obrazovanja jugoslovenskih radnika u SR Nemačkoj itd.⁴² Neosporna je i činjenica da su, pored drugih pozitivnih efekata privremenog rada Jugoslovena u SR Nemačkoj, ipak najvažnije devizne doznake. O značaju transfera novčanih doznaka jugoslovenskih radnika iz SRN govori i sledeća činjenica: u razdoblju 1961-1984. jugoslovenski radnici su doznacili ukupno 27.230. miliona DM. Ili, prosečno godišnje, te doznake su iznosile 1.134,5 miliona DM. Od tada pa do raspada bivše SFRJ doznake "jugoslovenskih radnika na privremenom radu stalno su iznad 1,2 milijardi maraka.⁴³

c. Efekti sprovođenja sporazuma o detašmanu

Izvođenje investicionih radova jugoslovenskih preduzeća u SR Nemačkoj, nemačkih firmi u Jugoslaviji, kao i zajedničko istupanje na trećim tržištima predstavlja od kraja šezdesetih godina, integralni deo privredne saradnje između dve zemlje. Najzastupljeniji vid ove saradnje jeste izvođenje građevinskih i zanatskih radova, montaža industrijske opreme, kao i rudarskih poslova jugoslovenskih firmi u SR Nemačkoj.

Do kraja devedesetih godina jugoslovenska građevinsko-montažerska i rudarska operativa ima u SR Nemačkoj 5.000 detaširanih radnika. Doduše, njihov broj je 1981. iznosio 13.500. Do smanjenja je došlo zbog preduzetih mera vlade SRN kojima se uvodi obaveza izdavanja dozvola za boravak i rad jugoslovenskih detaširanih radnika. Konjunktorna kretanja u nemačkoj industriji i oscilacije na tržištu radne snage utiču na nemačku stranu da, neprodužavanjem radnih dozvola, štiti svoja prava. Ovo je utvrđeno i bilateralnim sporazumom od 24. VIII 1988. Čl. 2. (1) Broj detaširanih radnika utvrđuje se maksimalno na 5.000, a od toga u građevinarstvu na 1.500 (2) dozvola za rad izdaje se radnicima samo u okviru ugovora o izvođenju radova čije ispunjenje zahteva pretežno radnike sa stručnom kvalifikacijom. Radnicima bez stručne kvalifikacije izdaće se dozvola za rad ako je to neophodno za izvođenje radova".⁴⁴ Dakle, uprkos jugoslovenskom stavu "da

42 Vidi: Branko Pavlica, *Jugoslovensko-nemački ugovorni odnosi 1949-1990*, Beograd, 1998, str. 91-109.

43 Ivo Baučić, *Građani iz Jugoslavije u SR Nemačkoj krajem 1979. i početkom 1980. godine, Migracije*, 1980, br. 8-9; Branko Pavlica, *Jugoslovenski radnici u SR Nemačkoj*, SD, 1988; str. 32.; Hansjerg Ajf, *Nemačko-jugoslovenski odnosi, Međunarodna politika*, 1988, br. 914, str. 11.

44 Član 9, Savezni komitet za rad, zdravstvo i socijalnu politiku i Savezno ministarstvo za rad i socijalni poredak tesno saraduju u okviru ovog sporazuma. Na zahtev jedne strane sastaje se Mešovita komisija za pitanja jugoslovenskih radnika u SRN (Sporazum između Vlade SFRJ i Vlade SRN o regulisanju zapošljavanja jugoslovenskih radnika u SR Nemačkoj od 12. X

je detašman oblik privredne saradnje a ne individualno zapošljavanje radnika”, ipak je merama nemačkih nadležnih organa došlo do smanjivanja njihovog broja. No, ipak, obe strane “visoko ocenjuju obostranu korist postojeće ekonomske, industrijske i tehničke saradnje.⁴⁵ Između nemačkih firmi i jugoslovenskih preduzeća zaključuje se 180-200 ugovora prosečno godišnje. Samo u periodu 1976-1979. sklopljeno je 548 takvih ugovora. Od 1981. kada je zaključen i međudržavni sporazum o jugoslovenskom detašmanu u SRN, pa do 1985. firme dveju zemalja sklopile su 979 međusobnih dogovora. Tokom 1984. postojalo je 180 takvih ugovora ukupne vrednosti od preko 230 miliona DM. Struktura izvršenih investicionih radova svodi se na građevinske i montažerske radove i to, najčešće, u kooperaciji sa nemačkim firmama. Jugoslovenski građevinari izgradili su od 1966. pa do 1977. sledeće objekte: u Minhenu skladišnu zgradu ukupne površine 24.400m², izvestan broj stambenih objekata u okviru studentskog olimpijskog sela “Jugenddorf”, stambene objekte satelitskih naselja “Perlach”, robne kuće “Horten” i “Sass” i pristanišnu zgradu aerodroma u Frankfurtu, niz stambeno-poslovnih objekata u Berlinu, itd.⁴⁶

U periodu 1978-1984. izvršeni su sledeći radovi: građevinski radovi na poslovnoj zgradi banke u Frankfurtu, montaže dalekovoda, izolatorsko-asfaltni radovi, klesarski radovi. Uporedo sa izvođenjem investicionih radova jugoslovensko-montažerske i rudarske operative u SR Nemačkoj i nemačke firme u Jugoslaviji izvide investicione radove, ali ne grube, građevinsko-montažerske, već složenije poslove ugrađivanja savremene tehnologije. Naime, po osnovu ugovora o poslovno-tehničkoj saradnji, transferu tehnologije, kao i po osnovu posebnih ugovora nemačke firme učestvuju u izgradnji jugoslovenskih industrijskih objekata.

U razdoblju 1970-1979. Jugoslavija je zaključila sa inostranstvom, 192 ugovora o izvođenju investicionih radova. Od toga na nemačke firme otpadaju 44 ugovora. Najčešće su to bili investicioni radovi nemačkih firmi u oblasti jugoslovenske hemijske industrije, izgradnja fabrika šećera i termocentrala.⁴⁷

Zahvaljujući postojanju jugoslovenskih detaširanih pogona u SR Nemačkoj dolazi i do zajedničkog istupanja sa nemačkim firmama na trećim

1969. g.) da razmotre pitanja u vezi sa sprovođenjem ovog sporazuma”. Sporazum između SIV-a Skupštine SFRJ i Vlade SRN o upućivanju jugoslovenskih organizacija udruženog rada iz SFRJ i zapošljavanju u SR Nemačkoj na osnovu ugovora o izvođenju radova, *Službeni list SFRJ* -Međunarodni ugovori, 1989, br. 11, str. 4.

45 Ibid. str. 3.

46 Svetlana Vukčević, Investicioni radovi jugoslovenskog građevinarstva u inostranstvu 1966-1977, *Jugoslovenski pregled*, 1978, sv. 2, str. 75.

47 Svetlana Vukčević, Investicioni radovi u inostranstvu 1978-1983, *Jugoslovenski pregled*, 1984, sv. 11-12, str. 422.

tržištima. Početkom sedamdesetih godina ostvareni su početni rezultati: tako je “Ingra” ugradila n emaćku opremu u fabrici za izradu mangu i paradajz sokova u Maliju. Zapadnonemačka banka za obnovu kreditirala je “Energoinvest” na izgradnji bunara u Pakistanu. TAM u saradnji sa Klockner-Humbolt-Deutz-em je nastupao u Kolumbiji. “Unioninženjering” iz Beograda ugrađivao je nemačku opremu na objektima u Etiopiji (u okviru pomoći SRN toj zemlji). Isto tako, zahvaljujući finansiranju SR Nemačke “Energoprijekt” je izgradio hidrocentralu Katende u Kongo Kinšasi i branu Bou Hourtema u Tunisu itd.⁴⁸

Međutim, jugoslovenska strana nije zadovoljna obimom i kvalitetom ugovorenih radova “kako u SR Nemačkoj tako i u trećim zemljama”. Jer, “udeo Jugoslavije u tim poslovima... svodi se na građevinsko-montažerske usluge, a ne i na isporuku jugoslovenske opreme, koja je proizvedena u dobrom delu na bazi zapadnonemačke tehnologije”.⁴⁹ Prema zaključcima PKJ, predmet ugovorenih poslova jugoslovenskih preduzeća “bili su grubi građevinski i drugi manje vredni radovi, dok su izuzeci retki čime ne možemo biti zadovoljni, te treba pokušati da se obezbedi učešće u projektovanju, montaži, isporuci opreme i uređaja na investicionim objektima”.

No, ovaj oblik privredne saradnje ima svoje opravdanje u postojećim formama i sadržajima, jer, za Jugoslaviju, predstavlja značajnu stavku (kao devizni prihod) u ukupnoj nerobnoj razmeni sa SR Nemačkom. Vrednost izvršenih investicionih radova jugoslovenskih preduzeća u SR Nemačkoj se neprestano povećavala: od skromnih 12,7 miliona dolara 1966. g, preko 155,9 miliona 1977, do rekordnih 332,8 miliona dolara 1980. Recimo, u periodu 1966-1977. ukupna vrednost izvršenih investicionih radova u SR Nemačkoj iznosila je 941,4 miliona dolara,⁵⁰ da bi ta vrednost u razdoblju 1978-1983. bila premašena – 1.253,7 miliona dolara.

Ovaj specifičan vid jugoslovensko-nemačke privredne saradnje najintenzivniji je u periodu 1978-1985. Prema dostupnim podacima, u periodu od 01. I 1985. pa do 1. VII 1986. broj ugovora o izvođenju investicionih radova izneo je 278 u vrednosti od oko 530 miliona DM.⁵¹ I nadalje, do 1988. zaključuje se između 150-300 ugovora godišnje u vrednosti od 200-400 miliona DM.⁵²

48 Privredna komora Jugoslavije: *Viši oblici privredne saradnje sa SR Nemačkom*, 14. IV 1980, str. 6.

49 Ibid, str. 6-7.

50 Svetlana Vukčević, *Investicioni radovi jugoslovenskog građevinarstva 1966-1977*, Jugoslovenski pregled, 1978, sv. 2, str. 74.; PKJ Informacija o privrednoj saradnji između SFRJ i SRN za 1981, *Migracije*, 1982, sv. 4, str. 213-218.; Svetlana Vukčević, *Investicioni radovi u inostranstvu 1978-1983*, Jugoslovenski pregled, sv. 11-12, str. 422-423.

51 Dugoročna strategija privrednih odnosa SFRJ i SR Nemačke, Zagreb, 1987, str. 16.

52 Privredna komora Jugoslavije, *Informacija o privrednoj saradnji sa SR Nemačkom u 1988*, mart, 1989, str. 2.

Iako od tada 56 jugoslovenskih preduzeća, građevinskih i montažerskih, sa oko 3.000 radnika, izvode investicione radove u SR Nemačkoj, kao i na trećim tržištima ipak taj oblik saradnje po obimu i vrednosti nije više tako razvijen, da bi 1992, iz poznatih razloga (raspad bivše SFRJ, odnosno striktna primena sankcija SR Nemačke prema SR Jugoslaviji), bilateralni ugovor o postojanju jugoslovenskog detašmana u SR Nemačkoj "bio zamrznut".

U deviznom prilivu učestvovala su i "doznake jugoslovenskih detaširanih radnika. Neposredno pre izbijanja sadašnje krize na tlu prethodne Jugoslavije, u SR Nemačkoj, gde je ovakav način rada bio najrazvijeniji, bilo je angažovano oko 60 preduzeća sa oko 2.300 radnika. S obzirom na to da je prosečna zarada bila oko 3.000 nemačkih maraka, ukupna zarada za sve radnike iznosila je oko 83 miliona DM godišnje, od čega je najmanje 40%, a najčešće i 50-60% doznačeno u SR Jugoslaviju".⁵³

d. Izbeglice i azilanti iz Jugoslavije u SR Nemačkoj

Počev od kraja 1991. godine, međunarodne migracije, a pogotovu jugoslovenske spoljne migracije, doživljavaju promene. "Ovo je postalo evidentno kod neregularnih migracija i kretanja izbeglica".⁵⁴

Međutim, i prethodnih godina "broj ljudi, naročito iz Jugoslavije, koji ilegalno ulaze u SR Nemačku, tražeći azil, dramatično se povećao. Zbog toga je savezna vlada bila prinuđena da preduzme niz mera kako bi sprečila zloupotrebljavanje prava na azil. Među njih spada predlog savezne vlade od 8. marta 1989. o uvođenju viza za jugoslovenske građane. Bundesrat, kao predstavništvo nemačkih pokrajina, svojom odlukom od 12. maja dalo je saglasnost na ovu odluku, a time i ustavnu osnovu da ona može da stupi na snagu u junu 1989. godine", obrazlaže Oto Regenspurger, član nemačkog Bundestaga.⁵⁵

53 *Jugoslovenske spoljne migracije*, priredio dr Vladimir Grečić, Beograd, 1998, str. 150.

54 "SR Jugoslavija se, takođe, pod uticajem brojnih spoljnih i unutrašnjih činilaca, suočila s promenama u razvoju spoljnih migracija i s novim zahtevima koje su ove promene u migracionim tokovima nametnule. Rat na prostorima prethodne Jugoslavije, kao i izolacija i uvođenje sankcija prema SRJ. odrazili su se na jačinu, smer i oblike migracionih tokova", Dr Ljubica Srdić-Đaković, Razvoj jugoslovenskih spoljnih migracija, *Jugoslovenski pregled*, 1995, sv. 3, str. 69; "Prema postojećim, procenama smatra se da je ratom zahvaćena područja u bivšim republikama – Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, napustilo preko 2 miliona lica. koja su zatražila utočište u SR Jugoslaviji (oko 700.000), u Hrvatskoj (400.000), Austriji (oko 200.000). SR Nemačkoj oko 250.000), Francuskoj (100.000), Švedskoj (oko 80.000), Holandiji (oko 50.000) i dr. zemljama", *Jugoslovenske spoljne migracije*, priredio: V. Grečić, Beograd, 1998, str. 124.

55 Vidi: Oto Regenspurger, Uvođenje viza za jugoslovenske građane, *Međunarodna politika*, br. 914, 16, VII 1989, str. 6-7.

"Mi ipak nismo zemlja useljenika. Kao jedna od najgušće naseljenih i privredno najrazvijenijih zemalja Savezna Republika Nemačka nema potrebe za useljavanjem. Isto tako, kod nas nema mesta za neko multikulturno društvo. Za tako nešto ne postoje nikakve pretpostavke – ni u geografskom ni u etničkom pogledu. Mali procenat priznatih prava na azil od 0,2 odsto u 1988. godini jasno pokazuje da došljacima iz Jugoslavije, pri čemu se pretežno radi o sasvim određenim grupama ljudi iz određenih regiona, ne pretili u njihovoj želji nikakvo proganjanje iz političkih razloga, već da su motivi čisto ekonomskog karaktera, pa stoga nemaju povoda da traže azil. Opšte je poznato da ovi jugoslovenski građani sve više dolaze kao turisti sa prikrivenom namerom da obezbede sebi posao. Bez ikakvih izgleda, oni pokreću u Saveznoj Republici Nemačkoj postupak za dobijanje azila, i to zato da bi u toku svog boravka dok traje postupak uživali socijalne povlastice.

Ovakav razvoj stvari nije se mogao više pravdati, jer je stavio savezne, pokrajinske i opštinske vlasti pred nerešive finansijske i organizacijske probleme. Tako su pokrajine i opštine morale u 1988. godini izdvojiti za azilante oko 2,5 milijardi maraka".⁵⁶

Prema proceni Visokog komesarijata UN za izbeglice, "na području bivše Jugoslavije proterano je više od 4.250.000 ljudi".⁵⁷ Usled ovih dinamičnih "geografskih pomeranja ljudi", uglavnom etničkih i verskih "manjinaca",⁵⁸ i Nemačka je, pored Srbije⁵⁹ i Hrvatske, "najviše pogođena rekom izbeglica".

56 Ibid str. 7. I sa jugoslovenske strane ovaj problem se ozbiljno shvata. Jovan Vukčević, pomoćnik saveznog sekretara za unutrašnje poslove, ističe: "Naši ljudi nasedaju ponudama da za 500 ili 1000 DM ilegalno pređu granicu i pokušaju da dođu do političkog azila koji garantuje mogućnost boravka uz socijalnu pomoć i eventualno zaposlenje. Kako je procenat odobrenih azila zaista skroman (0,3%), put se završava i deportovanjem u Jugoslaviju i oduzimanjem pasoša. Jer, u dogovoru sa nemačkim vlastima, SUP je značajno pooštrio kontrolu izdavanja putnih isprava, a deportovanim građanima se obavezno oduzima pasoš." Potom, navodi podatak da je u 1988. godini vraćeno u zemlju 5.000. lica, 1989. – 7.500 (samo iz SR Nemačke 3.500 ljudi), a u dva meseca 1990 – 1.600 lica (600 iz SRN). Prema ovim našim građanima se ne primenjuje nikakve druge sankcije sem oduzimanja pasoša. Inače, u sklopu akcije za smanjenje broja azilantata tokom 1989. je "presečeno" više od 100 kanala za ilegalni prelazak granice, od čega u Sloveniji 81." Citirano po: B. Stevanović, Konferencija za štampu u SIV-u o problemu naših emigranata -"Opet aktuelno uvođenje viza za SR Nemačku", *Politika*, 16. mart 1990, str. 9.

57 Deutsche Welle, 8. IX 1993. – Sve veći teret izbeglica, citirano po: *Tanjug-press*, br. 176, 9. IX 1993, str. 11-12.

58 Dr Vladimir Grečić. Savremene migracije u Evropi, *Međunarodna politika*, 1994, br. 1028, str. 9.

59 "Republika Srbija je pružila utočište svim ljudima koji su spas potražili na njenoj teritoriji bez obzira na njihovu naciju i veru. Trenutno (krajem novembra 1993) u Srbiji boravi pola miliona izbeglica svih nacionalnosti iz bivših jugoslovenskih republika: Hrvatske, BiH, Slovenije i Makedonije. Među njima je oko 35.000 Muslimana, oko 9.000 Hrvata i oko 46.000 Albanaca, Jevreja, Bugara, Mađara. U Republici Crnoj Gori prihvaćeno je oko 70.000 izbeglica... Međutim zbog odnosa međunarodne zajednice prema njima, izbeglice koje su potražile utočište u Srbiji nalaze se

Pod uticajem ekonomskih i političkih promena u SFRJ u godinama uoči jugoslovenske krize, a posebno posle njenog raspada i izbivanja građanskog rata "lažno i stvarno izbeglištvo" postali su jedna od mogućnosti za odlazak i zapošljavanje u inostranstvu.

Ako se izuzmu izbeglice iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, koje su preko naše zemlje zatražile utočište u razvijenim zemljama Zapadne Evrope, sve ostale izbeglice iz naše zemlje su ili ekonomski migranti ili kriminalci koji beže pred zakonom, pokušavajući da se lažnim izjašnjavanjem zaposle ili nađu utočište. Svi oni svesno planiraju kako da iskoriste prava koja proističu iz međunarodnih dokumenata i propisa zemalja prijema, u šta su već ukalkulisali i mogućnost da nakon sprovedene provere budu vraćeni u zemlju porekla.

S obzirom na masovnost i trajanje posebno je karakterističan slučaj Albanaca, koji čine preko 90 odsto od ukupnog broja od oko 250.000 lažnih azilanata iz SR Jugoslavije i oni napuštaju Kosovo i Metohiju zbog progona koje čine srpski organi vlasti. Gotovo sve zapadnoevropske zemlje su ih, naročito od kada traje opšta antisrpska i antijugoslovenska medijska kampanja vrlo blagonaklono primale kao političke izbeglice, koristeći to kao argument za razne vidove političke diskvalifikacije naše zemlje u međunarodnoj zajednici. da bi ih potom, suprotno pomenutim međunarodnim dokumentima na koje su se pozvale prilikom njihovog prijema, nakon dve-tri godine boravka proglasile lažnim izbeglicama i prisilno vraćale u svoju zemlju.⁶⁰

S druge strane, niko od lažnih azilanata ili izbeglica, za koje organi zemlje prijema utvrde da su se lažno deklarirali i zbog toga ih proteruju nazad u SR Jugoslaviju, nije trpeo nikakve posledice nakon povratka u zemlju. To je zajedno sa stimulativnim propisima u zemljama prijema, takođe doprinosilo da su lažni azilanti i izbeglice iz naše zemlje, naročito početkom devedesetih godina, bili među najbrojnijima, a među njima najviše Albanci i Romi.

u mnogo nepovoljnijem položaju u odnosu na izbeglice u drugim republikama bivše Jugoslavije... one su i žrtve nepravednih i izuzetno rigoroznih sankcija uvedenih protiv SRJ i njenih građana. Izbeglice trpe sve posledice sankcija u još mnogo drastičnijem vidu, čime su prekršeni svi principi međunarodnog humanitarnog prava..." Citirano po: Dobrica Vulović, (komesar za izbeglice RS), Ekonomske sankcije i izbeglice, *Međunarodna politika*, 1993, br. 1018-1022, str. 28.

60 Nedavno je ministar spoljnih poslova Nemačke Klaus Kinkel rekao da reke izbeglica iz bivše Jugoslavije... najviše pogađaju Nemačku. To je tačno i pogrešno tačno je da osim naslednica bivše Jugoslavije, nijedna zemlja nije primila toliko izbeglica kao Nemačka (više od 350.000). Međutim, Mađarska bi to sa još većim pravom mogla da tvrdi za sebe: ako se broj izbeglica uporedi sa brojem stanovnika, Mađarska je po stanovniku primila isto toliko izbeglica kao Nemačka. Međutim, u Nemačkoj je najveći deo izbeglica smešten kod rođaka ili poznanika, koji su ranije došli kao gastarbajteri... (nije slučajno što je 180.000 ovih izbeglica podnelo zahtev za azil i žele da ostanu u Nemačkoj)". Matthias Rüb, Pomoć izbeglica – politički uslovljena, "Frankfurter Allgemeine Zeitung", 12. IX 1993, citirano po: *Tanjug – Press*, br. 178, 13. IX 1993, str. 17.

Podaci iz nekih zemalja Zapadne Evrope pokazuju da se procenat priznavanja statusa izbeglica i azilanata iz naše zemlje kreće između 2-5 odsto, što je najbolji dokaz da se kod ogromne većine radi o ekonomskim migrantima. Prema istim podacima, iz naše zemlje se sa nerešenim statusom odnosno u postupku provere, nalazi više stotina hiljada ljudi, čiji se masovni povratak već najavljuje ili je u toku (SR Nemačka, Švedska, Švajcarska).⁶¹

Recimo, krajem 1996. godine, ukupna izbeglička populacija u SR Nemačkoj broji 1.266.000 lica, a "obuhvata sledeće grupe":

- a) "lica kojima je dat azil u skladu sa članom 16a Ustava Nemačke (170.000 lica);
- b) lica kojima je dat status izbeglica prema članu 51. Zakona o strancima (16.000);
- c) članovi porodica lica koja su priznata prema članu 16a Ustava koji sami nisu dobili azil (130.000);
- d) kvota izbeglica i stranaca koji su prihvaćeni u Nemačkoj u kontekstu operacija humanitarne pomoći;
- e) stranci bez zemlje porekla, osobe raseljene na kraju Drugog svetskog rata koji su ostali u Nemačkoj, a još nisu postali nemački državljani (17.000);
- f) *de facto* izbeglice (500.000);
- g) izbeglice iz građanskog rata u Bosni i Hercegovini (330.000)".⁶²

61 U obrazloženju presude Upravnog suda nemačke po krajine Baden-Württemberg (koja se poziva na jurisdikciju Saveznog ustavnog suda), "kojom se bračnom paru kosovskih Albanaca odbija zahtev za azil", stoji: "U fokusu srpskih organa su, pre svega, potencijalni multiplikatori albanskih političkih ciljeva, kao što su partijski aktivisti, učitelji i novinari, kao i takvi Albanci koji jasno ispoljavaju svoje političko gledište ili koji bi mogli na osnovu svog obrazovanja da predstavljaju "bezbednosni rizik" za Srbe (npr. policajci). Prema tome, ne može se ustanoviti opravdan, za azil relevantan i objektivno strah svakog etničkog Albanca od progona." (presuda A 14 S 1959/93). Takođe ne postoji direktni državni progon grupe kosovskih Albanaca. Državni program progona relevantan za azil ne može se videti ni iz zakona koje je naznačila specijalni izveštač Komisije za ljudska prava UN (izveštaj od 10. 02. 1993; UNHCR od 21. 04. 1993), kao ni iz njihove konkretne realizacije. U presudi se dalje govori o dezinformacija o diskriminaciji marodnosnegrupe etničkih Albanaca u radnom angažovanju, zdravstvu, školstvu, kulturi, sredstvima informisanja i dr.) na osnovu izjave eksperta KEBS dr Kocia koji je na Kosovu boravio više meseci u svojstvu posmatrača da bi prikupio informacije o povredama osnovnih sloboda i ljudskih prava). Citirano po: Dr Radovan Milovanović, O zloupotrebi prava na teritorijalni azil i o proterivanju stranaca, *Međunarodna politika*, 1994, br. 1029, str. 10-12.

62 Vidi: Izbeglice i ostala lica o kojima brine UNHCR – Statistički pregled za 1996. godinu, citirano po: *Izbeglice – Međunarodna zaštita, pravni položaj i životni problemi izbeglica, prognanika i raseljenih lica*, izdanje Međunarodna politika, Službeni list SRJ, Pravni fakultet, FPN, IMPP, Beograd, 1998, str. 222.

U pokušaju da zaustave "reku podnosilaca zahteva za politički azil" Nemci su izmenili "čak i ustavnu odredbu" kojim se uslovi za njegovo dodeljivanje pooštravaju: postupak za vraćanje onih koji nemaju pravo na azil je pojednostavljen "koliko god je to bilo moguće".⁶³

Do 1984. godine u SR Nemačkoj su najbrojniji lažni azilanti – Turci. U periodu 1980-1984. podneto je 73.587 zahteva za dobijanje političkog azila. U narednom periodu: 1985-1989. najbrojniji su Poljaci – 87.962 azilantska zahteva. Po zvaničnim nemačkim podacima Jugosloveni su na četvrtom mestu – podneto je 46.948 zahteva za dobijanje političkog azila. Ali, od 1990. jugoslovenski građani su u SR Nemačkoj najbrojniji – samo u 1992. godini podneto je 115.395 zahteva. Do 1994. godine nemačka statistika beleži 316.246 takvih lica. U razdoblju 1980-1999 bilo je ukupno 522.521 tražilac političkog azila.⁶⁴ Ili, prema podacima UNHCR brojnost jugoslovenskih građana (iz SFRJ/SRJ), koji su ilegalno stizali u SR Nemačku i podnosili zahteve za dobijanje azila – postajući "lažni azilanti", po godinama (1980-1999) bila je sledeća.⁶⁵

Dakle, u razdoblju 1980-1984 (shodno periodizaciji prezentiranih podataka), bilo je svega 2.685 jugoslovenskih lica – tražilaca azila u SR Nemačkoj. U narednom periodu (1985-1989). već 46.948; masovan talas izbeglica se javlja od 1990. pa do 1994. godine – 316.243;⁶⁶ ali i u razdoblju 1995-1999. bilo je još 156.645 novih azilanata u SR Nemačkoj.

63 "Mnogi koji bi da podnesu zahtev za azil vraćaju se već sa granice, procedura odlučivanja je skraćena, ishod žalbe na odluku o odbijanju zahteva na čeka se više u Nemačkoj već kod kuće... Ukinuta je i novčana naknada azilantima tokom boravka u Nemačkoj i čekanja na ishod procedure. Ta naknada, koja je bila veća od redovnih zarada u zemljama iz kojih su stizali azilanti, privlačila je mnoge u Nemačku..." Vidi: Nenad Briski, Novi nemački zakon o azilantima drastično proredio priliv stanaca – Pravo ostvari svaki deseti, *Borba*, 05. 11. 1993, str. 7; Odlukom Saveznog ustavnog suda u Karlsruheu o azilantima, od 14. maja 1996. godine, osnaženi su pooštreni propisi za prihvatanje azilanata koji se primenjuju od 1. jula 1993. godine. Vidi. Miroslav Stojanović. Nemačka politička iskušenja – Azilanti ostaju pred vratima, *Politika*, 6. V 1996. str. 8.

64 Vidi: Asylum Applicatins Submitted in Europe, April 2000, takođe na: <http://www.UNHCR.ČH/statistContact:HocsooUNHCR.CH>

65 Vidi: Asylum Applicatins Submitted in Europe, April 2000, takođe na: <http://www.UNHCR.ČH/statistContact:HocsooUNHCR.CH>

66 R. Milovanović, O zloupotrebi prava na teritorijalni azil i o proterivanju stranaca, *Međunarodna politika*, 1994, br. 1029, str. 9-13. Pružanje ili odbijanje azila je jedan vid izbegličkog pitanja. Vlada SR Nemačke – zemlja prijema ih je proglasila "lažnim azilantima", tj. ekonomskim migrantima. Recimo, članom 11. Aneksa 2 Konvencije br. 97. Međunarodne organizacije rada o migraciji u cilju zapošljavanja proizlazi da je moguće da se pojam migranta i izbeglice stekne u jednoj ličnosti. Dr R. Milovanović zaključuje "da bi se u daljem postupku rešavanja ovog pitanja (kod najave proterivanja morali primeniti principi i norme iz međunarodnih dokumenata koji se odnose kako na izbeglice. tako i na radnike migrante. kao min-

Tabela 3: Broj "lažnih azilanata" u SR Nemačkoj iz Jugoslavije 1980-1999.

1980.	765	1990.	22.114
1981.	544	1991.	74.854
1982.	663	1992.	115.395
1983.	357	1993.	73.476
1984.	356	1994.	30.404
1985.	758	1995.	34.480
1986.	1.242	1996.	24.773
1987.	4.713	1997.	30.962
1988.	20.812	1998.	34.979
1989.	19.423	1999.	31.451
UKUPNO:		522.521	

e. Ljudska prava i prava izbeglica

U uvodnom delu svoje knjige⁶⁷ "Šta su ljudska prava" dr Franz-Josef Hutter, s pravom naglašava:

"Ideja ljudskih prava je primarno *politička* ideja. Ona se tiče odnosa pojedinih ljudi prema društvu u kome on ili ona živi. Tom konstatacijom se ne negira da su ljudi različiti; oni su međutim jednaki u smislu da svi neophodno žive u društvu, u društvenim odnosima. Pri tome nije bitno u kom obimu čovek održava takve odnose. Iako mnogi pobornici ljudskih prava svoj angažman crpe iz etičkih ili moralnih ubeđenja – i to je njihovo pravo – ljudska prava primarno označavaju političko-pravne standarde u društvenom suživotu ljudi. Zato kod te tematike primarno ne može biti reči da se drugi pridobiju za sopstvene etičke ili moralne zamisli. Mada se radi, kao što reč već kazuje, i pravu, ipak su sama pitanja utvrđivanja i primene prava primarno politička, a ne pravna pitanja: ko raspolaže (legitimnom) moći da utvrđuje pravo – dakle da donosi zakone – da vrši jurisdikciju i da pri tome eventualno načelnim odlukama sam ponovo u specifičnom smislu utvrđuje pravo?"

Rečeno ne treba da dovede do pogrešnog shvatanja da etička ili juristička razmatranja nemaju ništa zajedničko sa temom ljudskih prava. Naravno da igraju veliku ulogu, na primer kod pitanja o vrsti i redu društvenog suživota, kao

imum principa dobrovoljnog i postepenog povratka a odgovarajuće finansijske pomoći zemlje prijema u procesu reintegracije povratnika". Ibid, str. 13.

67 "Bez prava – ljudska prava kao temelj jednog funkcionalnog svetskog poretka". Dr Franz-Josef Hutter, No rights – Menschenrechte als Fundament einer funktionierenden Weltordnung, Aufbau Taschenbuch Verlag GmbH, Berlin 2003.

što se može pročitati još kod Aristotela. Međutim, malo pomaže da se ljudsko-pravni moral nosi pred sobom kao darohranilnica ili da se čak naivno ostane pri stavu da su ljudska prava samo pravo, i da se time i ne načnu pitanja prakse primene prava. Gde god različita shvatanja "ispravnog" puta prava ili morala (ili i politike) konkurišu jedno drugom, onda je naravno političko pitanje koje od tih shvatanja će se sprovesti, to jest, na primer postati većinski sposobno..."

Pojam ljudskih prava se, u istorijskom toku, proširio od slobode OD države (prava odbrane), preko slobode U državi (prava participacije i oblikovanja), do slobode KROZ državu ("društvena ljudska prava"). Sva tri aspekta su obavezujuće regulisana u različitim narodno-pravnim sporazumima o ljudskim pravima, paktovima o ljudskim pravima, posebno Ujedinjenih nacija. Međutim, u svakodnevnoj praksi je tokom istorije sve više postajalo jasno da ta opšta zaštita ljudskih prava nije dovoljna. U mnogo čemu se praktično-politička primena ljudskih prava ograničila na manje privilegovane. Zato su lica kojih se posebno tiču povrede ljudskih prava morala i moraju da budu dodatno zaštićena: žene, deca, etničke i društvene grupe, manjine, izbeglice.

U tom kontekstu valja razmotriti korelaciju: ljudska prava – prava izbeglica. Jer, humanitarna i socijalna ljudska prava "su i prava" izbeglica.⁶⁸ Prema podacima UNHCR. koje dr Hutter navodi, u svetu je 2001. godine bilo 21,8 miliona izbeglica, od toga 12 miliona izbeglica u smislu Ženevske konvencije iz 1951. godine, ali i 6 miliona tzv. "Binnenflüchtlinge"; dalje, 900.000 tražilaca azila; 800.000 povratnika; takođe i 1,7 miliona tzv. "ratnih izbeglica" i ljudi bez državljanstva, koji su i dalje "pomognuti od UNHCR-a".⁶⁹

Ali, još od kraja 1991. godine, izbeglice, prognanici, raseljena lica, kao žrtve ratova, etničkih čišćenja, prate "ljudsku istoriju..." nasilnog "događanja na tlu prethodne Jugoslavije".⁷⁰

Zbog atmosfere koja je zavladała jugoslovenskim prostorima⁷¹ – usled dezintegracije i raspada bivše SFRJ – "a u kojoj je dominirao žestok nacionalis-

68 Ibid, s. 8-9.

69 Ibid, s. 219.

70 "U vrtlogu raspada SFR Jugoslavije više miliona ljudi moralo je da nasilno ili u cilju spasavanja golog života napusti svoje domove, to je naročito bio slučaj u Bosni i Hercegovini, multinacionalnom području na kome je, u ratu, tekao proces stvaranja etnički čistih država i područja. Užasa etničkog čišćenja nije bila pošteđena ni jedna nacija, ali su najviše stradali Muslimani i Srbi, premda se, razumljivo, ni stradanja Hrvata ne mogu zanemariti. Glavne žrtve čišćenja hrvatskog etničkog prostora, posle vojno-policijskih akcija pod nazivom 'Bljesak' i 'Oluja', bili su Srbi". Citirano po: Predgovor dr Ranka Petkovića u knjizi: *Izbeglice – Međunarodna zaštita, pravni položaj i životni problemi izbeglica, prognanika i raseljenih lica*, Beograd, 1998, str. 6.

71 "Još od XVI, a posebno od polovine XVIII veka, Jugoslavija se formirala kao izrazito migratorno područje. Ratovi, okupacije, aneksije, ustanci i revolucije, političke i ekonomske krize,

tički poriv, koji je postepeno otuđivao narode, zatim ih postepeno suprotstavljao, a iz toga rađao animozitet, neprijateljstvo, pa i rat sa svim posledicama"⁷² "više miliona ljudi moralo je da nasilno ili u cilju spasavanja golog života napusti svoje domove".⁷³

Otuda, nastojanja međunarodne zajednice da ("zbog progona i oružanih sukoba") obezbedi zaštitu izbeglica, prognanika, raseljenih lica (ali i tražilaca azila) i da im pruži materijalnu pomoć.⁷⁴

Osnovni međunarodnopravni instrumenti koji regulišu status izbeglica su Konvencija o statusu izbeglica iz 1951. godine i Protokol iz 1967. godine, ali i ostali međunarodni dokumenti: Konvencija o statusu lica bez državljanstva (1954), Konvencija o smanjenju lica bez državljanstva (1961), Deklaracija UN o teritorijalnom azilu (1967). Iz oblasti humanitarnog prava treba pomenuti Ženevske konvencije sa pridodatim protokolima (posebno Četvrti ženevski protokol o zaštiti civila za vreme oružanih sukoba). Potom, tu su i osnovni dokumenti kojima se definiše zaštita ljudskih prava: Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948), Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966), Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije prema ženama (1979) i Konvencija o pravima deteta (1989), "koja ima posebnu odredbu o deci izbeglicama" (član 22).⁷⁵

potresali su vrio često jugoslovensku teritoriju te je stanovništvo moralo stalno da se relocira. U Jugoslaviji je vrlo mali broj lokalnih ili zavičajnih zajednica koje su imale teritorijalnu stabilnost u intervalu od dve i više generacija..." Ž. Tanić, *Proletarijat izvan domovine*, Beograd, 1979, str. 167.

- 72 Intervju makedonskog predsednika Kire Gligorova "Republici", Zdenka Aćin, Srbi i Makedonci, *Republika*, 1996, br. 152, str. 20.
- 73 "Nama u SR Jugoslaviji, od najranijih vremena do danas, nije bilo suđeno da na problem izbeglica, prognanika i raseljenih lica gledamo sa spokojne distance, kao na pitanje ljudske solidarnosti sa onima koji stradaju i pate. Bilo nam je suđeno da to bude ne samo naš ljudski, već i nacionalni problem..." Predgovor dr Ranka Petkovića, u: *Izbeglice – Međunarodna zaštita, pravni položaj i životni problemi izbeglica, prognanika i raseljenih lica*, op. cit., str. 6.
- 74 "Ljudska prava predstavljaju sam osnov prava izbeglica, Moguće je baviti se ljudskim pravima bez posebnog poznavanja prava izbeglica, ali nije moguće primenjivati i poštovati prava izbeglica bez dobro poznavanja ljudskih prava". Vidi: Jasmin Šerif (UNHCR), Izlaganje na seminaru "Primena međunarodnog prava o izbeglicama na jugoslovenskom prostoru" održanom u organizaciji Visokog komesarijata za izbeglice i Beogradskog centra za ljudska prava u Beogradu 24-25. novembra 1995, Jasmin Šerif, Ljudska prava i prava izbeglica, *Međunarodna politika*, br. 1039-40. 1996. str. 13.
- 75 Blize: Dr Boško Jakovljević, Sistem međunarodne zaštite izbeglica, u: *Izbeglice – Međunarodna zaštita, pravni položaj, i životni problemi izbeglica, prognanika i raseljenih lica*, Beograd, 1998, str. 11-48; Dr Vida Čok, Uticaj međunarodnih standarda o državljanstvu na status izbeglica, u: *Izbeglice*, Beograd. 1998. str. 91-109; Jasmin Šerif, Ljudska prava i prava izbeglica, *Međunarodna politika*, 1996, br. 1039-40, str. 13-15.

Od posebnog značaja za status izbeglica su odredbe Konvencije iz 1951. godine (čl. 1. i 33. – Zabrana proterivanja i odbijanja), Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (članovi 2, 6, 7, 9, 12, 14, 18, 19. i 22), kao i član 13. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima.⁷⁶ Opšte shvatanje prava na slobodu kretanja sadržano je u članu 13. Univerzalne deklaracije i članu 12. Pakta po kojem – "svako ima pravo da napusti sopstvenu zemlju". Pravo na traženje azila "u sebi podrazumeva zabranu deportacije" koja je sadržana u članu 33. Konvencije iz 1951. godine – "nijedna država ugovornica neće ekspedovati ili vratiti izbeglicu sa granica teritorije na kojoj su njegov život ili sloboda ugroženi zbog njegove rase, vere, državljanstva, pripadništva određenoj društvenoj grupi ili njegovog političkog mišljenja".

Ali, "da bi odredili da li su život i sloboda izbeglice zaista ugroženi, nadležni organi države azila moraju odmeravati sve relevantne činjenice uzimajući u obzir, kada je to moguće, da li u toj zemlji vlada grubo i masovno kršenje osnovnih političkih prava. Zbog toga je član 33. Konvencije iz 1951. godine direktno povezan sa članom 7. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (zabrana mučenja i nehumanog ponašanja) i Konvencijom o sprečavanju mučenja i ostalog svirepog nehumanog i ponižavajućeg ponašanja ili kažnjavanja u čijem se članu 3. eksplicitno pominje zabrana ekstradicije, a načelo se proširuje na bilo koju državu u kojoj "postoje ozbiljne pretpostavke za uverenje da će lice koje je u opasnosti biti izloženo mučenju".⁷⁷

Međutim, dosadašnja iskustva do 1996. godine sa izbeglicama iz ranije Jugoslavije i SR Jugoslavije, kao i iz drugih zemalja, pokazuju da kod utvrđivanja statusa izbeglica iz pojedinih zemalja politički interes zemalja prijema sve više postaje primaran, a odredbe Konvencije i Protokola o zaštiti izbeglica sve više služe kao "okvir" i instrument za ostvarivanje tog političkog interesa. Otuda i dvojna merila i različit tretman izbeglica iz pojedinih zemalja, gde se za jedne a priori prihvata i daje status izbeglica, a za druge prave i izmišljaju posebni uslovi i razne prepreke kako im se ne bi odobrio ili ukinuo već odobreni status izbeglica. Još drastičniji slučajevi korišćenja instituta izbeglištva za potrebe dnevne politike su kada zemlje prijema jednu istu kategoriju ljudi prvo prihvate kao političke izbeglice, pa čak na određeni način i stimuliše njihov dolazak kroz manipulaciju sredstvima javnog informisanja ili direktnim odlukama svojih vlada, a onda ih, posle izvesnog vremena, proglašavaju lažnim izbeglicama i jednostrano proteruju iz zemlje porekla.

76 Vidi: Konvencija o statusu izbeglica, *Službeni list FNRJ* – Međunarodni ugovori i drugi sporazumi, 1960, br. 7, str. 45-63; Tekst Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, *Spoljnopolitička dokumentacija*, 1967, br. 1, str. 12-22.

77 Jasmin Šerif, *Ljudska prava i prava izbeglica*, *Međunarodna politika*, 1995, br. 1039-40, str. 14.

Primena dvojnih standarda i nejednakog tretmana izbeglica i perfidno kršenje odredaba Konvencije i Protokola o zaštiti izbeglica najuočljivija je kod izbeglica iz bivših jugoslovenskih republika Hrvatske i Bosne i Hercegovine, koji su bežeći iz ratom ugroženih područja potražili utočište u zapadnoevropskim zemljama, od kojih su mnoge sistematski otežavale ili uskraćivale status izbeglica licima srpske nacionalnosti, dok je izbeglicama drugih nacionalnosti taj status odobran. Da bi se izbegla međunarodna kritika zbog nepoštovanja međunarodnih akata i povrede ljudskih prava i sloboda, u novije vreme pribegava se traženju novih rešenja kojima bi se zadovoljila pravna forma, a istovremeno postigao postavljeni politički cilj, tj. da se izbeglicama srpske i crnogorske nacionalnosti uskrati status izbeglica i, s druge strane, da se takva praksa ugradi u nekakve "dopustive okvire".⁷⁸

"Naime, izbeglicama srpske nacionalnosti iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine pretilo se proterivanjem u SR Jugoslaviju jer ih, na osnovu zadržavanja jugoslovenske putne isprave, zemlje prijema smatraju jugoslovenskim državljanima tj. podanicima zemlje u kojoj im ne pretilo nikakva opasnost po život i ljudske slobode. Dakle, pošto imaju srpsko ili crnogorsko državljanstvo, oni se formalno-pravno ne mogu smatrati izbeglicama i na njih se ne mogu primeniti međunarodne odredbe o izbeglicama.

S druge strane, izbeglicama srpske nacionalnosti koje su prihvatile muslimanske i hrvatske putne isprave pretilo se proterivanjem u bivše jugoslovenske republike Bosnu i Hercegovinu i Hrvatsku, u okviru dogovora zemalja prijema sa muslimanskim i hrvatskim rukovodstvima o povratku izbeglica iz ovih dveju novonastalih država kao njihovih pripadnika, bez obzira što nemaju gde da se vrate i što bi im prisilan povratak ugrozio životnu egzistenciju i ljudski integritet. Sasvim je jasno da se ovako postupalo pod uticajem dnevne politike, sračunatoj na sistematsko pojačanje pritisaka na SR Jugoslaviju.

Prema tome, opšta konstatacija bila bi da tretman izbeglica iz bivših jugoslovenskih republika nije u skladu sa opštevažećim međunarodnim dokumentima, da praktično zavisi od političke volje i interesa svake zemlje prijema posebno, kao i od globalne politike velikih sila prema novonastalim državama na teritoriji ranije Jugoslavije. Sledstveno tome, najslabiji status bio je rezervisan za izbeglice srpske i crnogorske nacionalnosti, bez obzira na kategoriju i iz kog kraja zemlje dolaze."⁷⁹

78 Vidi: Izbeglice iz bivših jugoslovenskih republika u svetu, u: *Jugoslovenske spoljne migracije*, priredio dr Vladimir Grečić, Beograd, 1998, str. 124-126.

79 Vidi: Ekonomski migranti iz SR Jugoslavije koji se deklarišu kao izbeglice ili tražioci azila, u: *Jugoslovenske spoljne migracije*, str. 131-132.

Na kraju valja istaći da kvalitet faktičkog pravnog karaktera koji će međunarodni dokumenti o osnovnim pravima poprimiti u budućnosti znatno će uticati na buduću realizaciju ljudskih prava (i prava izbeglica, kako u njihovim državama "porekla", tako i u "njihovim" državama prijema).

Gledano teorijski, valja istaći konstataciju dr Huttera: "Država kao zbir organa vladavine na određenoj teritoriji koji je opremljen društvenim monopolom sile, pojavljuje se kao glavni zaštitnik i garant kao i potencijalni kršilac ljudskih prava. Okolnost da drugi organi društva u sve većoj meri mogu da deluju ograničavajuće ili kršiteljski na važenje ljudskih prava, obavezuje državne organe na jaču zaštitu ljudskih prava. To posebno mora da važi za često zastavljena privredna, društvena i kulturna prava. Mada su ista do sada dobila manje jasnu konturu u međunarodnom sklopu ugovora nego građansko-politička prava, to nikako ne dopušta da se shvataju samo kao ciljne odredbe države. I kod njih se radi u suštini o potraživanjima slobode; ona su dakle istovremeno 'liberalna prava', ili uopšte nisu prava. Time se dodiruje obezbeđenje šansi za individualnu slobodu. Tek oba ova aspekta zajedno, šanse i postupci, dozvoljavaju da se govori o slobodi u smislu ideje ljudskih prava. Prema tome, društveni ugovor bazira na priznavanju i garantovanju građanskih i političkih, privrednih, socijalnih i kulturnih ljudskih prava. Drugačije rečeno, on je njihov konstitucionalni izraz. U njemu ljudska prava funkcionišu kao 'viši princip' koji važi "nezavisno od društvene pozicije pojedinca ili čak od političkih institucija".⁸⁰

80 Gledano teorijski "ljudska prava su postigla globalni značajne zato što služe interesima moćnika, nego u prvom redu zbog toga što su pomagala interesima bespomoćnih". Zapravo, to znači da su ljudi morali da se bore za ljudska prava i da to još uvek moraju, kao što se stalno naglašava u ovoj knjizi. Ovo se ni u budućnosti neće promeniti, kao što je, svojevremeno, naglasio Albert Ajnštajn (a koga dr Hutter citira): "Istorija je dobrim delom ispunjena borbom za ljudska prava, to je jedna večita borba u kojoj ne može biti definitivne pobeđe i čije bi slabljenje značilo propast zajednice". Otuda, u svojoj knjizi dr Hutter iznosi tezu da ljudska prava moraju da formiraju osnovu moderne demokratije i građanskog društva, kao nijedna druga ideja, "univerzalna ljudska prava su podesna da formiraju osnovu za globalni etos slobode", već samim tim što za njih "danas nema humane alternative"... Ljudska prava, onako kako su danas kodifikovana u pravu Ujedinjenih nacija, predstavljaju slobodarska prava pojedinih lica u njihovom društvu. Sloboda se ovde shvata kao autonomija svakog čoveka, "pravo na slobodan razvoj sopstvene ličnosti, ukoliko ne krši prava drugih". U tom smislu se ljudska prava i subsumiraju, na primer u Ustavu SR Nemačke. To podrazumeva pojam slobode kao nezavisnosti, individualne slobode koja se uvek mora shvatiti u vezi sa istom slobodom svih bližnjih. Mada u to spada i opširna, ali ne i neograničena sloboda kao dozvoljenost za sopstveno delanje, koja je upravo ograničena istom slobodom svih drugih pojedinaca. Osnovno za razumevanje slobode koja se ovde zastupa je, prema tome, da "ideja o slobodi znači dve stvari: postupci koji omogućavaju slobodu delanja i odluke, i realne šanse koje ljudi imaju pred svojim ličnim i društvenim okolnostima". Oba aspekta su podjednako važna i vrše međusobni uticaj. Citirano po: Franz-Josef Hutter, *No rights – Menschenrechte als Fundament einer funktipnierenden Weltordnung*, Aufbau Taschenbuch Verlag GmbH, Berlin, 2003, s. 8. i 279.

f. Sporazumi o readmisiji između SR Jugoslavije i SR Nemačke

Vlada SR Nemačke je bila inicijator i glavni zagovornik uvođenja ekonomskih sankcija prema SR Jugoslaviji: ukinula je tzv. "Hermes garantije", krajem avgusta 1991. Ministarstvo finansija SRN zamrzlo je dalju saradnju na programu reintegracije jugoslovenskih radnika i odložilo potpisivanje sporazuma o detašmanu, nemačke poslovne banke su prekinule dalju poslovnu saradnju sa jugoslovenskim bankama; Bonska vlada je, faktički, suspendovala Sporazum u oblasti regulisanja plovidbe Dunavom, Sporazum o vazdušnom saobraćaju, Sporazum o prekograničnom drumskom saobraćaju putnika i robe, kao i Sporazum o ukidanju viza.⁸¹

Od početka jugoslovenske krize "najviši predstavnici nemačke zvanične politike davali su vrlo kontradiktorne izjave i u odnosu na potrebu očuvanja integriteta Jugoslavije, ali i u davanju podrške secesionističkim nastojanjima republika Slovenije i Hrvatske. Naročito u drugoj polovini 1991. godine otvoreno je podržavan secesionizam u Jugoslaviji što je neminovno doprinosilo sve širim oružanim sukobima u Jugoslaviji i tako sužavalo prostor za globalno rešavanje jugoslovenske krize (izjave Kola, Genšera i lidera parlamentarnih frakcija u Bundestagu i sredstvima javnog informisanja). Na osnovama takvog ponašanja, a manifestujući svoju snagu i pristrasnost, zvanična Nemačka demonstrativno i pre svih pristupa priznavanju Slovenije i Hrvatske (akti o ekonomskim sankcijama i o međunarodnom priznavanju ovih republika)".⁸²

Većeg uticaja na nemačku spoljnu politiku "mogli su imati masovni pokreti izbeglica iz bivše Jugoslavije. zajedno sa tako velikim brojem ljudi koji u Nemačkoj podnose zahtev za dobijanje azila. postojala je, možda, nada da bi priznavanje moglo delovati stabilizujuće i obuzdati ovaj priliv", obrazlaže krajem 1993. godine dr Heinz Jürgen Axt.⁸³ I dalje, "ako se nemačkoj spoljnoj politici mora uputiti kritika zbog njenog insistiranja na priznavanju Slovenije i Hrvatske, kao i zbog nepoštovanja dogovorenog termina za zajedničko priznavanje od strane zemalja EZ, nemačka humanitarna pomoć žrtvama rata u Jugoslaviji ne podleže nikakvoj sumnji"... "Ona istovremeno predstavlja i dokaz da je argument o naročitoj osetljivosti Nemaca za strahote u Jugoslaviji sasvim održiv. Od početka borbenih dejstava, pa sve do februara 1993, humanitarna

81 Vidi: Memorandum Vlade SR Jugoslavije o jugoslovenskoj krizi, *Jugoslovenski pregled*, 1992. sv. 1. str. 74; Branko Pavlica. Jugoslovensko-nemački privredni odnosi 1949-1992, Zbornik Instituta za međunarodnu politiku i privredu *Jugoslavija i svet*, Beograd, 2000, str. 406-408.

82 Aneks I: Podaci i činjenice od značaja za sagledavanje delovanja pojedinih aktera u jugoslovenskoj krizi, *Jugoslovenski pregled*, 1992, sv. 1, str. 73-74.

83 Heinz-Jürgen Axt, Da li je Genšer rasturio Jugoslaviju? Mitovi i činjenice o spoljnoj politici ujedinjene Nemačke, "Europa-Archiv", Citirano po: *Tanjug-Press*, br. 188, 27. IX 1993, str. 18.

pomoć je dostigla iznos od 658,2 miliona maraka. U februaru 1993. registrovano je 700.000 izbeglica iz Jugoslavije, od čega je 250.000 primljeno u Nemačku".⁸⁴

Pod uticajem stavljanja u stanje mirovanja međudržavnih sporazuma o zapošljavanju, kao i političkih stavova SR Nemačke – zemlje imigracije, (posebno njene uloge u jugoslovenskoj krizi), obim organizovanog zapošljavanja je bitno smanjen. S druge strane, "spontani tokovi i neorganizovan odlazak u inostranstvo (mladih, visokostručnih, ali i naučno-istraživačkih kadrova) se povećavaju.

Sve kontakte mešovitih tela, kao i ukupnu međudržavnu saradnju Vlada SR Nemačke je prekinula. Čak i danas, prema informacijama Saveza samostalnih sindikata Srbije, odnosno SR Jugoslavije, saradnja, po tom osnovu, nije obnovljena.

Recimo, "sve do uvođenja međunarodne blokade, Jugoslavija je u oblasti međunarodnih migracija bila široko i aktivno uključena u rad brojnih međunarodnih organizacija, kako na osnovu članstva, kao na primer u Ujedinjenim nacijama, tadašnjem KEBS-u, Međunarodnoj organizaciji rada, ili posmatračkog statusa (OECD, Savet Evrope), ili posebnog sporazuma o saradnji (Evropska ekonomska zajednica).

Na žalost, sadašnji položaj jugoslovenskih građana u inostranstvu nosi ozbiljan pečat međunarodne političke klime prema SR Jugoslaviji.

Zbog snažne antijugoslovenske kampanje, a i teškog ekonomskog stanja u zemlji, u poslednje vreme povećano je uzimanje dvojnog državljanstva. nepovoljna politička klima nije se, pak, osim pojedinačnih slučajeva otkaza ili odbijanja zapošljavanja Srba i Crnogoraca, koji su kao razlog imali nacionalnu pripadnost, do sada bitnije odrazila na radno-pravni položaj jugoslovenskih građana. To je najčešće posledica njihovog višegodišnjeg uspešnog rada, posedovanja sigurnih dozvola boravka i rada, kapitala, dobre informisanosti o sopstvenim pravima, kao i činjenice da je kod većine u pitanju porodična migracija. Okolnost da su zemlje imigracije jednostrano prestale da primenjuju bilateralne sporazume i programe saradnje i da je zamrla saradnja nadležnih mešovitih tela, dovela je do uskraćivanja pojedinih prava, kao što je zabrana transfera davanja iz socijalnog osiguranja, pogoršanje uslova za organizovanje, finansiranje i izvođenje nastave na maternjem jeziku, informisanja na maternjem jeziku i drugih oblika održavanja veza s maticom zemljom."⁸⁵

84 Ibid., str. 20.

85 Dr Ljubica Srdić-Đaković, Razvoj jugoslovenskih spoljnih migracija, *Jugoslovenski pregled*, 1995, sv. 3, str. 68-69.

Prilikom posete ministara inostranih poslova SR Nemačke Klaus Kinkel SR Jugoslaviji, 16. maja 1996. godine, "konstatovano je da više stotina hiljada građana SRJ koji žive i rade u Nemačkoj predstavljaju značajan faktor saradnje, povezivanja i boljeg razumevanja između naroda dve zemlje. Izražen je interes da se ubrza rešavanje određenih otvorenih pitanja iz domena socijalne i radno-pravne zaštite, programa dopunske nastave na srpskom jeziku i predloženi su direktno kontakti nadležnih službi i resora. Nemačka strana je pokrenula problem lažnih azilanata sa Kosmeta. Ovaj specifični problem će rešavati dogovorom. postupno, uz uvažavanje obostranih mogućnosti".⁸⁶

U vrednovanju Kinkelove posete Beogradu – nemačka štampa "najupadljivije mesto... daje dogovoru o postupnom vraćanju oko. po nemačkim podacima, 120.000 lažnih azilanata, prevashodno Albanaca sa Kosmeta". "Iako, s nemačke strane – po Kinkelovim rečima nije obećana nikakva 'protivusluga', berlinski 'Welt' dodaje da je pomoć radi reintegracije povratnika moguća".⁸⁷

Mada je, na konferenciji za novinare, šef nemačke diplomatije istakao "da je tokom razgovora bilo reči i o spornim pitanjima u odnosima dveju zemalja, kao što je problem lažnih azilanata sa Kosmeta koji se nalaze u SR Nemačkoj"... (ali) "da se ovaj problem može rešiti postupno i uz aktivno učešće Beograda".⁸⁸

Najzad, Sporazumom o readmisiji, koji su u Berlinu 16. septembra 2002. godine, potpisali ministri unutrašnjih poslova SRJ i SRN – Zoran Živković i Oto Šili, predviđa se repatrijacija (vraćanje) oko 50.000 jugoslovenskih državljana, koji već duže u Nemačkoj "ilegalno žive (i rade)".

Prema podacima SMUP, od 1996. godine pa do 2000. iz SR Nemačke je vraćeno 7.500 ilegalaca, a od tada do danas još 1.500. Dakle, doslovno ostvarivanje cilja ovog sporazuma – vraćanje lica, koja ilegalno borave na teritoriji država potpisnica -predstavlja "i jedan od uslova za ulazak u Evropsku uniju, ali i ukidanje viza ka zemljama Šengena, što je za Jugoslaviju veoma bitno".⁸⁹ Osim

86 Iz saopštenja za štampu, 16. maja 1996. godine, *Međunarodna politika*, 1045, 1. VI 1996, str. 15-16.

87 Citirano po: Miroslav Stojanović. Reagovanje nemačkih medija i zvaničnika posle posete ministra inostranih poslova Beogradu. "Bez Mioševića nema mira na Balkanu", *Politika*, 18. V 1996, str. 2.

88 Tanjug: Konferencija za novinare šefa nemačke diplomatije, "Nemačka osuđuje svaki vid separatizma u okviru SRJ", *Politika*, 17. V 1996.

89 I dalje, Dušan Spasojević, šef kabineta saveznog ministra za unutrašnje poslove, pojašnjava: "Interesantno je da Nemci daju pogodnosti onim Jugoslovenima koji se dobrovoljno jave. Svaki član domaćinstva dobija po 500 evra i plaćene putne troškove. Sa druge strane, one koji se kriju, nemačka policija nasilno privodi direktno na aerodrom – Diseldorf, Karlsruhe – odakle svake srede leti avion za Beograd, ali i Prištinu. Do Surčina prevozi JAT, a Montenegroerlajns se pri-

toga, Sporazum o readmisiji je jedan od "uslova za potpisivanje" (novog) "ugovora o detašmanu, koji podrazumeva da naši građani legalno, preko svojih firmi, odlaze na rad u Nemačku".⁹⁰

Ali, posmatrajući i u kontekstu bilateralnih odnosa polazi se od želje strana ugovornica za razvojem prijateljskih odnosa, u težnji da i na taj način doprinesu sprečavanju i suzbijanju ilegalnih migracija, da, na recipročnoj osnovi i u duhu saradnje, olakšaju vraćanje i ponovno prihvatanje lica koja nezakonito ulaze i borave na teritoriji dve države.

Prema zvaničnim nemačkim podacima (IX 2001) "u SR Nemačkoj se nalazi 627.523 lica sa jugoslovenskim pasošima i oko 250.000 jugoslovenskih migranata sa nemačkim pasošima". Računa se da je, od ukupnog broja naših građana u Nemačkoj, "oko 150.000 Albanaca sa "jugoslovenskim pasošima" – izbeglica i lažnih azilanata.⁹¹

Na kraju valja istaći da je za SR Jugoslaviju⁹² Srbiju i Crnu Goru imperativ izgrađenija migraciona (politička) strategija, kako na bilateralnom planu – sa SR Nemačkom, tako i na multilateralnom planu – saradnja sa Evropskom unijom i međunarodnim organizacijama, a po osnovu međudržavnih ugovora

hvatio obaveze da Albance-izbeglice, vraća na Kosovo. Po svakoj glavi koja se izuz Nemačke izruči, u budžet SRJ slije se 450 evra. Od tih para plaća se transport, a onim Jugoslovenima koji nemaju pasoš izdaje se putna isprava, proverava se državljanstvo, plaćaju policajci koji obezbeđuju povratak ilegalaca". Citirano po: "Šta sadrži Sporazum o readmisiji, koji su potpisali ministri policije Jugoslavije i Nemačke – Vraćaju nam ilegalce". *Novosti*, 18. IX 2002, str. 5.

90 Citirano po: "Vraćaju nam ilegalce", *Novosti*, 18. IX 2002, str. 5.

91 Intervju dr Dušana Vasiljevića, inicijatora "organizovanja dijaspore u Nemačkoj". Vidi: "Srbi kreću na Bundestag", *Politika*, 16. I 2003.

92 Dušan Vasiljević, osnivač i vlasnik dnevnog lista "Vesti", koji se još od 1993. godine štampa u Frankfurtu, navodi: "Savezna vlada svojim autoritetom pokušava da ukaže na neki red, koji nam je i te kako potreban. Na nama je da iskoristimo taj pokušaj da se sva naša raskršća kanališu u jedan zajednički put i najzad, ujedinjeni pokušamo da zaustavimo naše propadanje i denacionalizaciju, na jednoj strani i da se u što boljem svetlu predstavimo nemačkom parlamentu i parlamentu Evrope, da uđemo u evropsko društvo, na drugoj strani". Citirano po: "Srbi kreću na Bundestag", *Politika*, 16. I 2003, str. 8; ili, "nivo razumevanja integracije naše i turske dijaspore pokazuje i poređenje naziva naših i turskih organizacija u Nemačkoj. Oni su Savez turskih i evropskih preduzetnika, Institut za tursko-evropske studije. Centar za studiranje u Turskoj, a mi smo "Obilići, Jugovići, Nemanjići, Lazari" i izgledamo, blago rečeno, arhaično. To je pokazatelj niskog nivoa društvene i političke svesti srpske dijaspore u Nemačkoj. Četiri decenije smo izgubili na razne roštiljijade, pasuljijade, folklorijade, uz narodnu muziku, ne shvatajući da stepen naše integracije u Nemačkoj uslovljava i mogućnosti (potrebu) da pomognemo otadžbini... (da) je osnivanje skupština od velikog značaja, naročito za drugu i treću generaciju naših ljudi u Nemačkoj. Ukoliko bi se ceo posao ozbiljno odradio srpska zajednica u Nemačkoj bi imala mnogo veći uticaj, pa ubuduće ne bi bilo nezamislivo da i Srbi imaju svoje predstavnike kao članove nemačkih institucija, sve do samoga Bundestaga", zaključuje dr Dušan Vasiljević, citirano po: Radivoje Petrović, Organizovanje dijaspore u Nemačkoj – "Srbi kreću na Bundestag", *Politika*, 16. I 2003. str. 8.

(važćih i najnovijih) i ostalih međunarodnih sporazuma i ugovora, kojima se reguliše problematika svih oblika migracija i kategorija migranata.⁹³

3. Zaključak

Migracije iz Jugoslavije u Nemačku imaju dugu tradiciju, ekonomske i socijalne, ali u pojedinim periodima političke uzroke, u datoj konstelaciji međunarodnih snaga i odnosa, pa, čak, i ratnih i poratnih odnosa.

Razvoj jugoslovenskih spoljnih migracija pratio je tokove evropske migracije radne snage. Dinamika migracije jugoslovenskog stanovništva u Nemačku, posmatrane u svetlu istorije, ali i savremenih migracionih tokova, po svojim opštim obeležjima, ima sledeće etape u svom razvoju. Prva etapa započinje krajem XIX veka, a završila se s Prvim svetskim ratom. Mada su prevlađujući prekomorski migracioni tokovi, ipak poljoprivreda Nemačke i njena rudna industrija privukli su deo jugoslovenskog stanovništva. Između dva svetska rata pretežno “Vestfalski Slovenci”, ali i zagorski Hrvati i Srbi iz Bosne i Hercegovine su na “privremenom radu” u rajnsko-vestfalskom industrijskom području, uz nekoliko hiljada godišnje, srpsko-hrvatsko-slovenačkih poljoprivrednih sezonskih radnika.

Druga etapa započinje neposredno po završetku Drugog svetskog rata, kada se najveći deo od oko 200.000 građana prethodne Jugoslavije, iz zapadno-evropskih zemalja, većinom sa statusom izbeglica, preseljava u prekomorske zemlje, dok se, deo prinudno raseljenih lica i izbeglica iz Nemačke vraća u zemlju. Međutim, neizručivanje ratnih zločinaca od strane zapadnih okupacionih sila na okupiranoj zapadnonemačkoj teritoriji, potom antijugoslovenska aktivnost neprijateljske emigracije u SR Nemačkoj pre svega, zapadno-nemačko tolerisanje takve aktivnosti, različito tumačenje bilateralnog sporazuma o ekstradiciji, postaje primarni problemu odnosima između SFRJ i SR Nemačke.

Početakom šezdesetih godina započinje treća etapa u razvoju migracije, kada Nemačka i druge zapadne zemlje postaju izrazito imigracione, da bi od sredine šezdesetih pa do 1973. godine ekonomska emigracija iz Jugoslavije postala sve značajnija na nemačkom ekonomskom prostoru. Od 1954. do 1967. predstavlja razdoblje u okviru koga odlazak jugoslovenskih građana na rad još nije intenzivan, ali je karakteristično ilegalno zapošljavanje. Od 1968. pa do 1973. godine dolazi do masovnog zapošljavanja Jugoslovena u SR Nemačkoj, čemu doprinosi normalizovanje političkih i uspostavljanje (ponovno) diplomatskih

93 Vidi i: Tanjug, Svilanović u Berlinu – Nemačka podrška približavanju EU, *Politika*, 20. IV 2002, str. 2.

odnosa, kao i zaključenje bilateralnih ugovora kojim se pravno reguliše problematika zapošljavanja.

Savremene migracije iz SR Jugoslavije u Nemačku posledica su ekonomske i političke krize u bivšoj SFRJ, potom i građanskih ratova na jugoslovenskom prostoru. SR Nemačka postaje naznačajnija destinacija jugoslovenskih migranata – radnika, izbeglica, lažnih azilanata, a i političke emigracije.

Različite kategorije migranata iz Jugoslavije u SR Nemačkoj uživaju, u krajnjoj liniji, tretman shodno imigracionoj politici nemačkih vlada, ali i stepenu razvoja nemačko-jugoslovenskih političkih i ekonomskih odnosa, kao i dostignute saradnje na planu pravne pomoći i socijalnog obezbeđenja. Dok radnici migranti iz Srbije i Crne Gore, sa regulisanim radnim i boravišnim statusom u Nemačkoj, mogu i ubuduće da očekuju pomoć zemlje-matrice da se "brine... za stvaranje uslova za efikasnu zaštitu prava i interesa... u svim fazama migracionog procesa", uz nužnost da se i sami politički samoorganizuju, dotle brojni migranti-tražioci azila, bez obzira na proklamovanu međunarodnu zaštitu (dobijanje utočišta i uživanje humanitarnih i socijalnih ljudskih prava, koja su i prava izbeglica), ipak dele sudbinu politički motivisanih mera i akcija nemačkih organa vlasti, u sklopu arbitrarnog odlučivanja o pravu i/ili zloupotrebi prava na azil. Otuda, još krajem 1994. godine najave vlade SRN o proterivanju stranaca, potom u maju 1996. prvi, te u septembru 2002. godine i drugi sporazum o readmisiji.

U kontekstu razmatranja pozitivnih, ali i negativnih implikacija u svim aspektima migracionog procesa, ključno pitanje za Srbe i Crnogorce u Nemačkoj, a i za zemlju-maticu ostaje: očuvanje nacionalnog identiteta, negovanje maternjeg jezika i kulture, održavanje veza sa otadžbinom, društveno okupljanje – kroz različite asocijacije, klubove, udruženja, vaspitanje i obrazovanje na maternjem jeziku, posebno sveobuhvatnija dopunska nastava za decu na srpskom jeziku, potpunije informisanje).

S druge, pak, strane preostale izbeglice, odnosno "lažni azilanti" u SR Nemačkoj, prevashodno Albanci, ali i Romi sa Kosova, dele sudbinu prisilne repatrijacije. U tom sklopu poseban akcent valja staviti na spoljnopolitički stav i odnos nemačke vlade prema "kosovskim izbeglicama". Nemci su tretirali kosovske Albance, prvo, kao politički progonjena lica, pružajući im utočište, potom ih proglašavaju lažnim azilantima, uz oficijalne najave (pretnje) da će biti prisilno repatriirani, da bi maja 1996. godine, u sklopu normalizacije odnosa sa SR Jugoslavijom, uslovili i zaključenje sporazuma o readmisiji – postupnom vraćanju Albanaca i Roma – lažnih azilanata na Kosovo.

Literatura

1. A. D., Naši u Nemačkoj, Jubilarni zbornik života i rada Kraljevine SHS 1918 – 1928, knj. II, Beograd, 1929, str. 724-726.
2. Asylum Applications Submitted in Europe, April 2000, Also available on: statistContact:HocssooUNHCR.CH
3. B. Nauman, Jugoslovenska emigracija u Saveznoj Republici Nemačkoj, "Frankfurter Allgemeine Zeitung", 10.V 1962.
4. B. Banović, Izvoz radne snage i deportacija stanovništva sa teritorije NDH toku II svetskog rata, "Putevi revolucije", 1963, br. 1-2.
5. Branko Pavlica, Jugoslovenski radnici u SR Nemačkoj, "Naš glas", Smederevo, 1988.
6. Branko Pavlica, Jugoslovensko-nemački ugovorni odnosi 1949-1990. (samostalno izdanje autora), Beograd, 1998.
7. Branko Pavlica, Sporna pitanja jugoslovensko-nemačkih odnosa 1945-1990, Beograd, 1998.
8. Branko Pavlica, Jugoslavija i SR Nemačka 1951-1991, izd. Istorijski arhiv, Smederevo, 2002.
9. Branko Pavlica, Antijugoslovenska aktivnost neprijateljske emigracije u SR Nemačkoj (1951-1984), "Naš glas", Smederevo, 1989.
10. Branko Pavlica, Nemačka kao privredni partner Srbije i Jugoslavije 1882-1992, Beograd, 2003.
11. Bilten – Katunarić, Jugoslovenski radnici u trima empirijskim istraživanjima u SR Nemačkoj, Rasprave o migracijama, sv. 5, Zagreb, 1974.
12. Vladimir Grečić, Savremene migracije radne snage u Evropi, IMPP, Beograd, 1975.
13. Vladimir Grečić, Integracija i migracija stranog stanovništva, IMPP, Beograd, 1989.
14. V. Šetvig, Povratak jugoslovenske ekonomske migracije 1945-1951, Beograd, 1953.
15. Dobrica Vulović, Ekonomske sankcije i izbeglice, Međunarodna politika, 1993, br. 1018-1022.
16. E. Breit, Jugoslawien – Fleissige Arbeiter, "Journal-Export", 1985, N. 19.
17. E. G. Drettakis, Jugoslovenska migracija u SR Nemačku i iz SR Nemačke 1962-1973, Centar za istraživanje migracije, Zagreb, 1975.
18. Franz-Josef Hutter, No rights-Menschenrechte als Fundament einer funktionierenden Weltordnung, Aufbau Taschenbuch Verlag GmbH, Berlin, 2003.

19. Izbeglice, Međunarodna zaštita, pravni položaj i životni problemi izbeglica, prognanika i raseljenih lica, "Međunarodna politika", "Službeni list SRJ", Beograd, 1998.
20. Izjava šefa Štaba za repatrijaciju Petra Kleuta – "Preko 330 hiljada zarobljenika, interniraca i radnika vratilo se u otadžbinu", "Politika", 6. X 1945, str. 6.
21. Ivo Andrić, nemačka manjina u Jugoslaviji i jugoslovenska manjina u Nemačkoj, u: Diplomatski spisi, priredio Miladin Milošević, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 1992.
22. Ivo Baučić, Građani iz Jugoslavije u SR Nemačkoj krajem 1979. i početkom 1980. godine, "Migracije", Centar za istraživanje migracija, Zagreb, 1980.
23. Ivo Baučić, Porijeklo i struktura radnika iz Jugoslavije u SR Nemačkoj, Centar za istraživanje migracije, Zagreb, 1970.
24. Izjava direktora Direkcije za informacije Vlade FNRJ Vladimira Dedijera povodom tvrdjenja g. Adenauera o nemačkim ratnim zarobljenicima u Jugoslaviji, "Borba", 4. II 1950.
25. Jasmin Šerif, (UNHCR), Ljudska prava i prava izbeglica, Međunarodna politika, 1995, br. 1039-1040.
26. Jugoslovenske spoljne migracije, priredio: dr Vladimir Grečić, IMPP, Pravni fakultet, FPN, Beograd, 1998.
27. Ljubica Srdić-Đaković, Razvoj jugoslovenskih spoljnih migracija, "Jugoslovenski pregled", 1995, sv. 3.
28. Ljubica Srdić-Đaković, Migracije u Evropi, Međunarodna politika, 1996, br. 1050.
29. Lujo Matošić, Kome služe "raseljena lica", "Trideset dana", Beograd, 1947, br. 16.
30. Ljudske i materijalne žrtve Jugoslavije u ratnim naporima 1941-1945, izd. Reparacione komisije FNRJ, Beograd, 1946.
31. Ljubomir St. Kosier, Die Slowenen in Rheinland – Westffalen, in: Grossdeutschland und Jugoslawien, Wien-Leipzig, 1939.
32. Lizelote Funke, Položaj jugoslovenskih radnika u SR Nemačkoj, Međunarodna politika, 1988, br. 914.
33. Milo Bošović, Antijugoslovenska fašistička emigracija, Jugoštampa, Beograd-Novı Sad, 1980.
34. Milan Bartoš, Pitanje ratnih zločinaca, "Trideset dana", 1947, br. 24.
35. Milan Bartoš, Nemačka dugovanja Jugoslaviji, "Borba", 10.VIII 1955.

36. Milan Bartoš, Nemačke reparacije posle drugog svetskog rata, Beograd, 1948.
37. Milenko Milić, Plansko i nasilno raseljavanje Jugoslovena tokom Drugog svetskog rata, Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1964, br. 3.
38. Nikola Živković, Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u drugom svetskom ratu, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1975.
39. Oto Regenspurger, Uvođenje viza za jugoslovenske građane, Međunarodna politika, 1989, br. 921.
40. Otmar Nikola Haberl, Die Abwanderung von Arbeitskräften aus Jugoslawien, München, 1978.
41. Radovan Milovanović, Jugoslovenski radnici u Inostranstvu, Beograd, 1980.
42. Radovan Milovanović, O zloupotrebi prava na teritorijalni azil i o proterivanju stranaca, Međunarodna politika, 1994, br. 1029.
43. Rešenje o završetku repatrijacije iz Nemačke i Norveške, Službeni list FNRJ, 1946, br. 34, str. 386.
44. Svetlana Vukčević, Investicioni radovi jugoslovenskog građevinarstva u inostranstvu 1966-1977, "Jugoslovenski pregled", 1978, sv. 2.
45. Svetlana Vukčević, Investicioni radovi jugoslovenskog građevinarstva u inostranstvu 1978-1983, "Jugoslovenski pregled", 1984, sv. 11-12.
46. Sporazum između Vlade Kraljevine SHS i Vlade Nemačke Države o srpsko-hrvatsko-slovenačkim poljoprivrednim sezonskim radnicima, Berlin, 15. XII 1928, Službene novine Kraljevine SHS, 1929, br. 220-XCII, str. 1835-1849.
47. Ugovor između Kraljevine SHS i Nemačke Države o socijalnom radu, Službene novine Kraljevine Jugoslavije, 1937, br. 239-LXXII.
48. Jochan Wuescht, Jugoslawien und Dritte Reich, Stuttgart, 1969.
49. Walter Hoffmann, Südosteuropa: Bulgarien; Jugoslawien, Rumänien, Leipzig, 1932.
50. Walter Hoffmann, Donauraum Völkerschicksal, Leipzig, 1939.

Dr. Branko PAVLICA

**MIGRATIONS FROM YUGOSLAVIA TO GERMANY – MIGRANTS,
EMIGRANTS, REFUGEES AND ASYLUM-SEEKERS**

SUMMARY

Migrations from Yugoslavia to Germany have a long tradition. There have been various economic and social causes, and in some periods even political ones for that phenomenon. Taking into consideration the historical aspect and also the contemporary migration flows, the dynamics of migrations of the Yugoslav population to Germany has the following stages in its development. The first stage had begun in late XIX century and ended with the World War I. Although the overseas migration flows prevailed, yet the German agriculture and its mine industry attracted a part of the Yugoslav population. Between the two world wars mostly “Westfahl Slovenes” and Croats and Serbs from Bosnia-Herzegovina got “temporary employed” in the Rhine-Westfahl industrial area, along with several thousand Serb-Croat-Slovene agricultural seasonal workers per year.

The second stage began immediately after the Second World War when most of about 200,000 citizens from the former Yugoslavia, being mostly refugees, moved from the West European to overseas countries, but some of them stayed in Germany. Involuntary migrants and refugees, however, returned in great number from Germany to Yugoslavia. At that stage non-extradition of war criminals on the part of the West occupying powers on German territory, then disregard of West German Governments of the anti-Yugoslav activities of the part of extreme Yugoslav emigration, and different interpretation of the bilateral agreement on extradition, became the essential problem in relations between SFR Yugoslavia and FR Germany.

The third stage in development of migrations commenced in early 1960s. At that time, Germany and other Western countries became prominently immigrational, while since mid-1960s till 1973 economic emigrants from Yugoslavia became more and more important in the German economic space. From 1954 to 1967 migration of Yugoslav citizens had not yet been intensive and their intention was mostly to work abroad. Illegal employment was, however, prominent at that time. Due to the normalisation of political relations, re-establishment of diplomatic relations and conclusion of bilateral agreements that legally defined employment of foreign workers, since 1968 till 1973 a great number of Yugoslavs got employed in FR Germany.

The contemporary migrations from FR Yugoslavia to Germany resulted from the economic and political crisis in the former SFRY as well as from the civil wars that were waged in the Yugoslav territory. FR Germany became the most important destination country of Yugoslav migrants – workers, refugees, false asylum-seekers and political emigrants.

Different categories of migrants from Yugoslavia to Germany enjoy the treatment that is in accordance with the immigration policies of the German governments as well as with the degree of development of the German-Yugoslav political and economic relations, and the degree of the established co-operation in the field of legal assistance and social welfare. Migrant workers, who have legally regulated their employment and residence status, could in the future expect to gain assistance from their mother country in getting efficient

protection of their rights and interests in all stages of the migration process. Numerous migrants asylum-seekers, in spite of the proclaimed international protection, share, however, the fate resulting from the politically motivated measures and actions taken by the German authorities within the arbitrary decision-making of the right and/or abuse of the right to asylum. This is the reason why as early as in late 1994 the Government of FRG announced that it would expel foreigners from the country.

The remaining refugees, or actually the so-called false asylum-seekers in FR Germany, share the fate of forced repatriation. Within this category special emphasis should be placed on the attitude of the German government to the Albanians and Roma from Kosovo. At first, the Germans treated the Albanians from Kosovo as politically persecuted persons, offering them refuge. Then they declared them (and Roma also) to be false asylum-seekers and insisted on readmission – their gradual repatriation to Kosovo.

Considering both positive and negative implications of the migration process, the key issue for the citizens from Serbia and Montenegro who live in Germany remains the following: maintenance of their national identity, cherishing of their mother tongue and culture, keeping up relations with their mother country, social gathering – in various associations, clubs and organisations, education in their mother tongue, what particularly includes comprehensive additional teaching for children in Serbian, as well as better information dissemination.